

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

1. The Collection of the Long Discourses -
Subcommentaries (1. Dīgha Nikāya - Tīkā)

2. Subcommentary on the Great Chapter (2. Mahāvaggaṭīkā)

1. Commentary on the Great Discourse on the Lineage
(1. Mahāpadānasuttavaṇṇanā)

PaliVerse

1. The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries

2. Subcommentary on the Great Chapter

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Mahāvaggaṭikā

1. Mahāpadānasuttavaṇṇanā

Pubbenivāsaṭṭisaṃyuttakathāvaṇṇanā

1. Yathājātānaṃ karerirukkhānaṃ ghanapattasākhāviṭapehi maṇḍapasaṅkhepehi sañchanno padeso “karerimaṇḍapo”ti adhippeto. Dvāreti dvārasamīpe. Dvāre ṭhitarukkhavasena aññatthāpi samaññā atthīti dassetuṃ “yathā”tiādi vuttaṃ. Kathaṃ pana bhagavā mahāgandhakuṭiyaṃ avasitvā tadā karerikuṭikāyaṃ vihāsīti? Sāpi buddhassa bhagavato vasanagandhakuṭi evāti dassento “antojetavane”tiādimāha. Salaḷāgāranti devadārurukkhehi katagehaṃ. Pakatibhattassa pacchatoti bhikkhūnaṃ pākatikabhattachakālato pacchā, ṭhitamajjhānikato uparīti attho. Piṇḍapātato paṭikkantānanti piṇḍapātabhojanato apetānaṃ. Tenāha “bhattakicca”ntiādi.

Maṇḍalasaṅghānā mālasaṅkhepena katā nisīdanasālā “maṇḍalamāla”nti adhippetāti āha “nisīdanasālāyā”ti. Pubbenivāsaṭṭisaṃyuttāti ettha pubba-saddo atītavisaṃyo, nivāsa-saddo kammaśādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthi, khandhā ca santānavaseneva pavattantīti āha “pubbenivutthakkhandhasantānasaṅkhātena pubbenivāsenā”ti. Yojetvāti visayabhāvena yojetvā. Pavattitāti kathitā. Dhammūpasamhitattā dhammato anapetāti dhammī. Tenāha “dhammasaṃyuttā”ti.

Udapādīti paduddhāro, tassa uppannā jātāti iminā sambandho. Taṃ panassā uppannākāraṃ pāḷiyaṃ saṅkhepatova dassitaṃ, vitthārato dassetuṃ “aho acchariya”ntiādi āradhāṃ. Tattha ke anussaranti, ke nānussarantīti padadvaye paṭhamāṃyeva sappapañcanaṃ, na itaranti tadeva puggalabhedato, kālavibhāgato, anussaraṇākārato, opammato niddisātena “titthiyā anussarantī”tiādi vuttaṃ. Aggappattakammavādinoti sikhāppattakammavādino “atthi kammaṃ atthi kammavipāko”ti evaṃ kammassakatāññe ṭhitā tāpasaparibbājakā. Cattālisaṃyeva kappe anussarantīti brahmajālādīsu bhagavatā tathā paricchijja vuttattā. Tato paraṃ na anussarantīti tathāvacanañca diṭṭhigatopattāhassa tesāṃ ñānassa paridubbalabhāvato.

Sāvakāti mahāsāvakā tesañhi kappasatasahassaṃ pubbābhinihāro. Pakatisāvakā pana tato ūnakameva anussaranti. Yasmā “kappānaṃ lakkhādhikaṃ ekaṃ, dve ca asaṅkhyeyyānī”ti kālavasena evaṃ parimāṇo yathākkamaṃ aggasāvakapaccekabuddhānaṃ puññaññābhinihāro,

sāvakabodhipaccekabodhipāramitāsambharaṇaṇca, tasmā vuttaṃ “dve aggasāvakā...pe... kappasatasahassaṇcā”ti. Yadi bodhisambhārasambharaṇakālaparicchinnō tesam tesam ariyānaṃ abhiññāṇavibhavo, evaṃ sante buddhānaṃpissa saparicchedatā āpannāti codanaṃ sandhāyāha “buddhānaṃ pana ettakanti paricchedo natthi, yāvatakaṃ ākaṅkhaṇti, tāvatakaṃ anussaranti”ti “yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇa”nti vacanato. Sabbaññutaññāṇassa viya hi buddhānaṃ abhiññāṇānaṃpi savisaye paricchedo nāma natthi, tasmā yaṃ yaṃ ñātuṃ icchanti, te taṃ taṃ jānanti eva. Atha vā satipi kālaparicchede karuṇūpāyakosallapariggahādinaṃ sātisaṃyattā mahābodhisambhāraṇaṃ paññāpāramitāya pavattiānubhāvassa paricchedo nāma natthi, kuto tannimittakānaṃ abhiññāṇānaṃ vuttaṃ “buddhānaṃ...pe... natthi”ti.

Khandhapaṭipāṭiyāti yathāpaccayaṃ anupubbapavattamānānaṃ khandhānaṃ anupubbiyā. Khandhappavattinti vedanādikkhandhappavattiṃ. Tesaṃhi anubhavanādiākāraggaṇaṃmassa sātisaṃyamaṃ, taṃ saññābhavaṃ tattha tattha anussaraṇavasena gaheṭvā gacchantā ekavokārabhave alabhantā “na passanti”ti vuttā, jāle patitā viya sakuṇā, macchā viya cāti adhippāyo. Kuṇṭhā viyāti dandhā viya. Paṅgulā viyāti pīṭhasappino viya. Diṭṭhiṃ gaṇhanti adhiccasamuppannikadiṭṭhiṃ gaṇhanti. Yaṭṭhikoṭihetukaṃ gamanaṃ yaṭṭhikoṭigamaṇaṃ khandhapaṭipāṭiyā amuñcanato.

Evaṃ santeṭṭi kāmānaṃ buddhasāvakāpi asaṇñabhavaṃ khandhappavattiṃ na passanti, evaṃ santeṭṭi te buddhasāvakā asaṇñabhavaṃ laṅghitvā parato anussaranti. “Vaṭṭe”tiādi tathā tesam anussaraṇākāradassanaṃ. Buddhehi dinnanaye ṭhatvāti “yattha pañcakappasatāni rūpappavattiyeva, na arūpappavatti, so asaṇñabhavo”ti evaṃ sammāsambuddhehi desitāyaṃ dhammanettiyaṃ ṭhatvā. Evaṃhi antarā cutipaṭisaṇḍhiyo aṇṇantaṃ parato anussaranti seyyathāpi āyasmā sobhitoti. So kira pubbenivāse ciṇṇavasī hutvā anupaṭipāṭiyā attano nibbattaṭṭhānaṃ anussaranto yāva asaṇñabhavaṃ attano acittakapaṭisaṇḍhi tāva addasa, tato paraṃ pañcakappasataparimāṇe kāle cutipaṭisaṇḍhiyo adisvā avasāne cutiṃ disvā “kiṃ nāmeta”nti āvajjayaṃāno nayavasena “asaṇñabhavo bhavissati”ti niṭṭhaṃ agamāsi. Atha naṃ bhagavā taṃ kāraṇaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā pubbenivāsaṃ anussarantānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. “Cutipaṭisaṇḍhiṃ oloketvā”ti idaṃ cutipaṭisaṇḍhivasena tesam ñāṇassa saṅkamanadassanaṃ, tena sabbaso bhava anāmasitvā gantuṃ na sakkontīti dasseti.

Taṃ tadeva passantīti yathā nāma saradasamaye ṭhitamajjhanhikavelāya caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṃ supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṃ, siyā pana tassa sukhumataratirohitādibhedassa rūpagatassa agocaratā. Na tveva buddhānaṃ ñātuṃ icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho taṃ ñāṇālokena obhāsitaṃ hatthatale āmalakaṃ viya supākaṭaṃ suvibhūṭameva hoti tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattā. Tenāha “buddhā pana attanā vā parehi vā diṭṭhakatasutaṃ, sūriyamaṇḍalobhāsasadisā”nti ca ādi.

Tathā sāvakā ca paccekabuddhā cāti. Ettha tathā-saddena “attanā diṭṭhakatasutameva anussaranti”ti idaṃ upasaṃharati, tena sappadesameva nesam anussaraṇaṃ, na nippadesanti nidasseti.

Khajjopanakaobhāsasadisam ñāṇassa ativiya appānubhāvatāya. Sāvakananti ettha pakatisāvakanam pākatikapadīpobhāsasadisam. Mahāsāvakanam mahāpadīpobhāsasadisam. Tenāha visuddhimagge “ukkāpabhāsadisa”nti. Osadhitārabhāsasadisi ussannā pabhā etāya dhīyati, osadhīnam vā anubalappadāyakattā “osadhī”ti evam laddhanāmāya tārakāya pabhāsadisam. Saradasūriyamaṇḍalobhāsasadisam sabbaso andhakāravidhamanato. Apaṭubhāvahetuko visayaggahaṇe cañcalabhāvo khalitam, kuṇṭhibhāvahetuko visayassa anabhisamayo paṭighāto. Āvajjanapaṭibaddhamevāti āvajjanamattādhīnam, āvajjitamatte eva yathicchitassa paṭivijjhanakanti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Asaṅgaappaṭihatam pavattamānam bhagavato ñāṇam lahutarepi visaye, garutare ca ekasadisamevāti dassetum “dubbalapattapuṭe”tiādina upamādvayam vuttam. Dhammakāyattā bhagavato guṇam ārabha pavattā “bhagavantamyeva ārabha uppannā”ti vuttam. Tam sabbampī tam yathāvuttam sabbampi pubbenivāsaṭṭhamyuttam katham. Tittiyānam, sāvakanāñca pubbenivāsānussaraṇam bhagavato pubbenivāsānussaraṇassa hīnudāharaṇadassanavasenettha kathitam. Evañhi bhagavato mahantabhāvo visesato pakāsito hotīti. Saṅkhepatoti samāsato. Yattakopi pubbenivāsānussatiñāṇassa pavattibhedo attano ñāṇassa visayabhūto, tam sabbam tadā yathākathitam te bhikkhū saṅkhipitvā “itipī”ti āhaṃsu. Tassa ca anekākārātāya āmedītavacanam, pi-saddo sampiṇḍanattho, “iti kho bhikkhave sappātibhayo bālo”tiādīsu viya ākāratttho iti-saddoti dassento “evampī”ti tadatthamāha.

2-3. Vuttamevāti ettha ca idha pāṭhe yaṃ vattabbam tena pāṭhena sādharmaṇam, tam vuttamevāti adhippetam, na asādhāraṇam apubbapadavaṇṇanāya adhikatattāti tam dassento “ayameva hi viseso”tiādimāha. “Assosī”ti idaṃ savanakiccanipphattiyā vuttam saddaggahaṇamukhena tadatthāvabodhassa siddhattā. Tattha pana pāṭiyam “imaṃ saṅkhiyadhammam viditvā” icceva vuttam. Ime bhikkhū mama guṇe thomenti, katham? Mama pubbenivāsañāṇam ārabhāti yojanā. Nipphattinti kiccanipphattim, tena kātābbakiccasiddhanti attho. Noti pucchāvācī nu-iti iminā samānattho nipātoti vuttam “iccheyyātha nū”ti. Nanti bhagavantam. “Yaṃ bhagavā”ti ettha yaṃ-saddena kiriyāparāmasanabhūtena “dhammiṃ katham katheyyā”ti evam vuttam. Dhammikathākaraṇam parāmatṭham “etassā”ti padassa atthoti āha “etassa dhammikathākaraṇassā”ti, ādaravasena pana tam dvikkhattum vuttam.

4. Suṇāthāti ettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā, etena “manasi karoṭhā”ti padaṃ saṅgaṇhāti. Sotāvadhānam sotassa odahanaṃ, sussūsāti attho. Chinnaṃ upacchinnaṃ vaṭumaṃ saṃsāraṇam etesanti chinnavatūmakā, sammāsambuddhā, aññe ca khīṇāsavā, idha pana sammāsambuddhā adhippetā. Tesañhi sabbaso anussaraṇam itaresam avisayo. Tenāha “aññesaṃ asādhāraṇa”nti. Paccattavacane dissati yaṃ-saddo kammattadīpanato. Upayogavacane dissati yaṃ-saddo pucchanakiriyāya kammattadīpanato. Tanti ca upayogavacanameva pucchatī-saddassa dvikammakabhāvato. Yanti yena kāraṇenāti ayamettha atthoti āha “kāraṇavacane dissatī”ti. Bhummeti daṭṭhabboti yathā yaṃ-saddo na kevalam paccattaupayogesu eva, atha kho kāraṇepi dissati, evam idha bhummeti daṭṭhabbo. Dasasahassilokadhātuntī jātikkhettabhūtam dasasahassacakkavāḷam. Unnādentō uppajji anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitattā buddhuppādassa.

Kālassa bhaddatā nāma tattha sattānaṃ guṇavibhūtiyā, buddhuppādaparamā ca guṇavibhūtiṃ tabbahulatā yassa kappassa bhaddatāti āha “pañcabuddhuppādaṭṭhamaṇḍitattā sundarakappe”ti, tathā sārabhūtaguṇavasena “sarakappe”ti. “Imaṃ kappam thomento evamāhā”ti vatvā imassa kappassa tathā thometabbatā anaññasādhāraṇāti dassetum “yato paṭṭhāyā”tiādi vuttaṃ. Tattha yato paṭṭhāyāti yato pabhuti abhinīhāro katoti manussattādiṭṭhaṅgasamannāgato abhinīhāro pavattito. Saṃsārassa anādibhāvato imassa bhagavato abhinīhārato puretaraṃ uppannā sammāsambuddhā anantā aparimeyyāti tehi uppannakappe nivattento “etasmim antare”ti āha. Kāmaṃ dīpaṅkarabuddhuppāde ayaṃ bhagavā abhinīhāramakāsi, tassa pana bhagavato nibbatti imassa abhinīhārato purimatarāti vuttaṃ “amhākaṃ...pe... nibbattiṃsū”ti.

Asaṅkhyeyyakappapariyosāneti mahākappānaṃ asaṅkhyeyyapariyosāne. Esa nayo ito paresupi. “Ito tiṃsakappasahassānaṃ uparī”ti etena padumuttarassa bhagavato, sumedhassa ca bhagavato antare ekūnasattatikappasahassāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. “Ito aṭṭhārasannaṃ kappasahassānaṃ uparī”ti iminā sujātassa bhagavato, atthadassissa ca bhagavato antare ekenūnāni dvādasakappasahassāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. “Ito catunavute kappe”ti iminā dhammadassissa bhagavato, siddhatthassa ca bhagavato antare chādhikanavasatuttarāni sattarasakappasahassāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. “Ekatiṃse kappe”ti iminā vipassissa bhagavato, sikhissa ca bhagavato antare saṭṭhi kappāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. Te sabbepi padumuttarassa bhagavato oraṃ sumedhādīhi uppannakappehi saddhiṃ samodhāniyamānā satasahassā kappā honti, yattha mahāsāvakaḍḍayo vivaṭṭū panissayāni kusalāni sambhariṃsu. Buddhasuññepi loke paccekabuddhā uppajjitvā tesam purisavisesānaṃ puññābhisandābhībuddhiyā paccayā honti. “Evamaya”ntiādi vuttamevattham nigamanavasena vadati.

“Kiṃ paneta”ntiādi pubbanimittavibhāvanatthāya āraddham. Tattha etanti buddhānaṃ uppajjanaṃ. Kappasaṅṭhānakālasinti vivaṭṭakappassa saṅṭhahanakāle. Ekamasāṅkhyeyyanti saṃvaṭṭaṭṭhāyim sandhāyāha. Ekaṅgaṇaṃ hutvā ṭhiteti pabbatarukkhagacchādīnaṃ, meghādīnañca abhāvena vivaṭṭamaṅgaṇaṃ hutvā ṭhite. Lokasannivāseti bhājanalokena sannivisitabbaṭṭhāne. Vīseti yaṭṭhiyo usabham. “Usabhamattā, dve usabhamattā”tiādinā paccekam mattā-saddo yojetabbo. Yojanasahassamattā hutvāti patamānāva udakadhārā yojanasahassamattaṃ ākāsaṭṭhānaṃ pharitvā pavattiyā yojanasahassamattā hutvā. Yāva avinaṭṭhabrahmalokāti yāva ābhassarabrahmalokā, yāva subhakiṇhabrahmalokā, yāva vehapphalabrahmalokāti attho.

Vātavasenāti saṭṭhisahassādhikanavayojanasatasahassubbedhassa sandhārakavātamaṇḍalassa vasena. Mahābodhipallaṅkoti mahābodhipallaṅkappadesamāha. Tassa pacchā vināso, paṭhamam saṅṭhahanañca dhammatāvasena veditabbaṃ. Tatthāti tasmim padese. Pubbanimittam hutvāti buddhappādassa pubbanimittam hutvā. Pubbanimittasannissayo hi gaccho nissitavohārena tathā vutto. Tenāha “tassā”tiādi. Kaṇṇikābaddhāni hutvāti ābaddhakaṇṇikā viya hutvā. Suddhāvāsabrahmāno attamanā...pe... gacchantīti yojanā. Vehapphalepi subhakiṇhe saṅgahetvā “nava brahmalokā”ti vuttaṃ. Tathā hi te catutthimyeva viññāṇaṭṭhitim bhajanti. Nikkhamantesūti mahābhinnikkhamanaṃ abhinikkhamantesu. Abhijāti panettha jātibhāvasāmaññena gabbhokkantiyāva saṅgahitā. Nimīyati anumīyati phalaṃ etenāti nimittam, kāraṇam. Nāpakampi hi

kāraṇaṃ disvā tassa abyabhicārībhāvena phalaṃ siddhameva katvā gaṇhi, yathā taṃ asito isi abhijātiyaṃ mahāpurisassa lakkhaṇāni disvā tesaṃ abyabhicārībhāvena buddhaguṇe siddhe eva katvā gaṇhi, evaṃ pana gayhamānaṃ tannimittakaṃ phalaṃ tadānubhāvena siddhaṃ viya vohariyati tabbhāve bhāvato. Tenāha “tesaṃ nimittānaṃ ānubhāvenā”tiādi. Tathā cāha bhagavā “so tena lakkhaṇena samannāgato...pe... rājā samāno kiṃ labhati, buddho samāno kiṃ labhatī”ti ca evamādi. Imamatthanti pañca buddhā imasmimṃ kappe uppajjissantīti imamatthaṃ yāthāvato jāniṃsu.

Jātiparicchedādivaṇṇanā

5-7. Kappaparicchedavasenāti “ito so ekanavute kappe”tiādinā yattha yattha kappe te te buddhā uppannā, tassa tassa kappassa paricchindanavasena parijānanavasena. “Idaṃ ta”nti hi niyametvā paricchijja jānanaṃ paricchindanaṃ paricchedo. Parittanti ittaraṃ. Lahukanti sallahukaṃ, āyuno adhippetattā rassanti vuttaṃ hoti. Tenāha “ubhayametaṃ appakasseva vevacana”nti.

“Appaṃ vā bhiyyo”ti avisesajotanaṃ “vīsaṃ vā tiṃsaṃ vā”tiādinā aniyamitavaseneva yathālābhato vavatthapetvā ayañca nayo apacuroti dassento “evaṃ dīghāyuko pana atidullabho”ti āha. Idaṃ taṃ visesavavatthāpanaṃ puggalesu pakkhipitvā dassento “tattha visākhā”tiādimāha.

Yadi evaṃ kasmā amhākaṃ bhagavā tattakampi kālaṃ na jīvi, nanu mahābodhisattā carimabhava ativiyaṃ āratamena puññābhisaṅkhārena paṭisandhiṃ gaṇhantīti? Saccametanti. Tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “vipassīdayo panā”tiādi vuttaṃ. Tattha abhijātiyā mettāṭṭhānatāya abhisaṅkhāraviññāṇassa mettāpubbabhāgatā. Tadanugūṇaṃhi tesaṃ visesato paṭisandhiviññāṇaṃ. Tassa visesato bahulaṃ khemavitakkūpanissayatāya somanassasahagatatā, anaññasādhāraṇaparopadesarahitaññānavisesūpanissayatāya ñāṇasampayuttatā, asaṅkhārikatā ca veditabbā, asaṅkhyeayaṃ āyu ādhāravisesato, nissayavisesato, paṭipakkhadūrībhāvato, pavattiākāravisesato ca aparimeyyānubhāvatāya kāraṇassa. Tattha cirataraṃ kālaṃ santānassa pāramitāparibhāvitatā ādhāravisesatā. Alobhajjhāsayaḍiāsayasampadā nissayavisesatā. Lābhamacchariyāḍipāpadhammavikkhambhanaṃ paṭipakkhadūrībhāvo. Sabbasattānaṃ sakalavaṭṭadukhanissaraṇatthāya āyūhanā pavattiākāraviseso veditabbo.

Ayañca nayo sabbesaṃ mahābodhisattānaṃ carimabhavābhiniḍḍakakammāyūhane sādāhāraṇoti tassa phalenāpi ekasadiseneva bhavitabbanti āha “iti sabbe buddhā asaṅkhyeayaṃ āyukā”ti, asaṅkhyeayaṃ kālāvatthānāyukāti attho. Asaṅkhyeayaṃ āyukasamvattanasamatthaṃ paricitaṃ kammaṃ hoti, buddhā pana tadā manussānaṃ paramāyuppannānūpameva kālaṃ ṭhatvā parinibbāyanti tato paraṃ ṭhatvā sādhetabbapayojanābhāvato, dhammatāvesāti vā veditabbā. Atṭhakathāyaṃ pana tato paraṃ pana atṭhānassa “utubhojanavipattiyā”ti kāraṇaṃ vuttaṃ, “taṃ lokasādhāraṇaṃ loke jātasaṃvuddhānaṃ tathāgatānaṃ na hotī”ti na sakkā vuttaṃ. Tathā hi nesaṃ rogakilamathādayo hontiyeva. Utubhojanavasenevā asampannassa, sampannassa ca utuno, bhojanassa ca vasena yathākkamaṃ āyu hāyatipi vaḍḍhatipi. Āyūti ca paramāyu adhippetam. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ brahmajālādiṭṭikāyaṃ vuttameva.

Idāni tamatthaṃ samudāgamato paṭṭhāya dassetuṃ “tattha yadā”tiādi vuttaṃ. Dhamme niyuttā dhammikā, na dhammikā adhammikā, hiṃsādiadhammapasutā. Adhammikameva hoti issarajanānaṃ anuvattanena, paresaṃ diṭṭhānugatiāpajjanena ca. Uṇhavalāhakā devatāti uṇhautuno paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhāpakā devaputtā. Tesāṃ kira tathā cittuppadāsamakārameva yathicchitaṭṭhānaṃ uṇhaṃ pharamānā valāhakamālā nātibahalā ito cito nabhaṃ chādentī vitanoti. Esa nayo sītavalāhakavassavalāhakāsu. Abbhavalāhakā pana devatā sītuṇhavasseyhi vinā kevalaṃ abbhapaṭalasessa samuṭṭhāpakā veditabbā. Tāsanti ettha “mittā”ti padaṃ ānetvā yojanā. Kāmaṃ heṭṭhā vuttā sattavidhāpi devatā cātumahārājikāva tā pana tena tena visesena vatvā idāni tadaññe paṭhamabhūmike kāmāvacaradeve sāmāññato gaṇhanto “cātumahārājikā”ti āha. Tasaṃ adhammikātāyāti rājūnaṃ adhammikabhāvamūlakena uparājādiadhammikabhāvaparamparābhatena tāsāṃ devatānaṃ adhammikabhāvena. Visamaṃ candimasūriyā pariharantīti bahvābādhatādi anīṭṭhaphalūpanissayabhūtaṃ yathāvuttaadhammikātāsaññitassa sādharmaṇassa pāpakamassa balena visamaṃ vāyanta vāyunā pīḷiyamānā candimasūriyā sineruṃ parikkhipantā visamaṃ parivattanti yathāmaggena nappavattantīti. Assidaṃ yathā candimasūriyānaṃ visamaṃ parivattanaṃ visamavātasāṅkhobhahetukaṃ, evaṃ utuvassādivisamappavattīti dassetuṃ “vāto yathāmaggena na vāyatī”tiādi vuttaṃ. Devatānanti sītavalāhakadevatādivatānaṃ. Tenāha “sītuṇhabhedo utū”tiādi. Tasmaṃ asampajjanteti tasmaṃ yathāvutte vassabījabhūte utumhi yathākālaṃ sampattiṃ anupagacchante.

“Na sammā devo vassatī”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “kadācī”tiādimāha. Tattha kadācī vassatīti kadācī avassanakāle vassati. Kadācī na vassatīti kadācī vassitabbakāle na vassati. Katthaci vassati, katthaci na vassatīti padesamāha. “Vassantopī”tiādi “kadācī vassati, kadācī na vassatī”ti padadvayasessa atthavivaraṇaṃ. Vigatagandhavaṇṇarasādīti ādi-saddena nirojataṃ saṅgaṇhāti. Ekasmaṃ padeseti bhattapacanabhājanassa ekapasse. Uttanḍulanti pākato ukkantatanḍulaṃ. Tīhākārehīti sabbaso aparīṇataṃ, ekadesena pariṇataṃ, dupariṇatañcāti evaṃ tīhākārehi. Paccati pakkāsayaṃ upagacchati. Appāyukāti ettha “dubbaṇṇā cā”tipi vattabbaṃ. Evaṃ utubhojanavasena āyu hāyati hetumhi aparikkhīṇepi paccayassa paridubbalattā.

“Yadā panā”tiādi sukkapakkhassa attho vuttavipariyāyena veditabbo.

Vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā pariḥīnanti veditabbaṃ. Kasmā? Na hi ekasmaṃ antarakappe aneke buddhā uppajjanti, eko eva pana uppajjati. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “katha”ntiādi vuttaṃ. Cattāri ṭhatvāti accantasamyoge upayogavacanāṃ. Yaṃyaṃāyuparimāṇesūti yattakayattakaparamāyupparimāṇesu. Tesampīti buddhānaṃ. Taṃ tadeva āyuparimāṇaṃ hoti, tattha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Jātiparicchedādivaṇṇanā niṭṭhitā

Bodhiparicchedavaṇṇanā

8. Mūleti mūlāvayavassa samīpe. Taṃ pana tassā heṭṭhāpadeso hotīti āha “pāṭalirukkhassa heṭṭhā”ti. Taṃdivasanti attanā jātadivase, taṃdivasanti vā taṃ bhagavato abhisambodhidivase. So kira bodhirukkho sālakalyāṇī viya pathaviyā abbhantare eva puretaraṃ vaḍḍhento abhisambodhidivase pathaviṃ ubbhijjivā uṭṭhito ratanasataṃ ucco, tāvadeva ca vitthato hutvā nabhaṃ pūrento aṭṭhāsī.

Ayampi kiretassa rukkhabhāvena viya aññehi vemattatā.
Ghanasaṃhattanāḷavaṇṇatāya kaṇṇikabaddhehi viya pupphehi. Ekasañchannāti
pupphānaṃ nirantarātāya ekajjhaṃ sañchannā, tattha tattha nibaddha...pe...
samujjalanti taṃ taṃ olambitakusumadāmehi ceva taṃ taṃ
khittamālāpiṇḍhi ca ito cito vippakiṇṇavividhavaṇṇamuttapupphehi ca sammadeva
ujjalam. Aññamaññaṃ sirīsampattānīti aññamaññaṃ siriyaṃ sobhāya sampannāni.
Buddhaguṇavibhavasirinti sammāsambuddhehi abhigantabbaguṇavibhūtisobhaṃ.
Paṭivijjhamānoti adhigacchanto.

Setambarukkhoti setavaṇṇaphalo ambarukkho. Tadevāti pāṭaliyā
vuttappamāṇameva. Ekatoti ekapasse. Surasānīti sumadhurarasāni.

Ekova pallaṅkoti ekova pallaṅkappadeso. So so rukkho “bodhī”ti vuccati bujjhanti
etthāti katvā.

Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā

9. Sāvaka-paricchedeti sāvakayugaparicchede. “Khaṇḍatissa”nti dvepi ekajjhaṃ
gahetvā ekattavasena vuttanti āha “khaṇḍo ca tisso cā”ti, buddhānaṃ sahodaro,
vemātikopi vā jeṭṭhabhātā na hotīti “ekapitiko kaniṭṭhabhātā”ti vuttaṃ. Avasesehi
puttehi. “Paññāpāramiyā matthakaṃ patto”ti vatvā tassa matthakappattaṃ
guṇavisesaṃ dassetuṃ “sikhinā bhagavatā”tiādi vuttaṃ.

Uttaroti uttamo. Puna uttaroti therāṃ nāmena vadati. Pāranti parakoṭimattakaṃ.
Paññāvisayeti paññādhikāre. Pavattiṭṭhānavasena hi pavattiṃ vadati.

Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā

10. Uposathanti āṇāpātimokkhaṃ. Dutiyatatiyesūti dutiye, tatiye ca sāvakasannipāte.
Eseva nayoti caturaṅgikataṃ atidisati. Abhinīhārato paṭṭhāya vatthuṃ kathetvā
pabbajjā dīpetabbā, sā pana yasmā manorathapūraṇiyaṃ aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ
vitthārato āgatā, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti.

Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā

11. Nibaddhupaṭṭhākabhāvanti ārambhato paṭṭhāya yāva parinibbānā
niyataupaṭṭhākabhāvaṃ. Aniyatupaṭṭhākā pana bhagavato paṭhamabodhiyaṃ bahū
ahesuṃ. Tenāha “bhagavato hī”tiādi. Idāni ānandatthero yena kāraṇena satthu
nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ upagato, yathā ca upagato, taṃ dassetuṃ “tattha
ekadā”tiādi vuttaṃ. “Ahaṃ iminā maggena gacchāmī”ti āha anayabyasanāpādakena
kammunā codiyamāno. Atha naṃ bhagavā tamatthaṃ anārocetvāva khemaṃ
maggāṃ sandhāya “ehi bhikkhu iminā gacchāmā”ti āha. Kasmā panassa bhagavā
tamatthaṃ nārocesīti? Ārocitepi asaddahanto nādiyissati. Tañhi tassa hoti
dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyātiti. Teti te gamanaṃ, “ta”nti vā pāṭho.

Anvāsattoti anubaddho, upadduto vā. Dhammagāraṇanissito saṃvego
dhammasaṃvego “amhesu nāma tiṭṭhantesu bhagavatopi īdisaṃ jāta”nti. “Ahaṃ
upaṭṭhahissāmī”ti vadanto dhammasenāpati atthato evaṃ vadanto nāma hotīti
“ahaṃ bhante tumhe”tiādi vuttaṃ. Asuññāyeva me sā disāti asuññāyeva mama sā
disā. Tattha kāraṇamāha “tava ovādo buddhānaṃ ovādasadiso”ti.

Vasitum na dassatīti ekagandhakuṭiyam vāsam na labhissatīti adhippāyo.
 Parammukhā desitassāpi dhammassāti suttantadesanam sandhāya vuttam.
 Abhidhammadesanā panassa parammukhāva pavattā pageva yācanāya. Tassā
 vācanāmaggi opī sārīputtattherappabhavo. Kasmā? So niddesapaṭisambhidā viya
 therassa bhikkhuto gahitadhammakhandhapakkhiyo. Apare pana
 “dhammabhaṇḍāgāriko paṭipāṭiyā tikadukesu devasikam katokāso bhagavantam
 pañham pucchi, bhagavāpissa pucchitapucchitam nayadānavasena vissajjesi. Evaṃ
 abhidhammopī satthārā parammukhā desitopī therena sammukhā paṭiggahitova
 ahoṣī”ti vadanti. Sabbam vīmaṃsitvā gahetabbam.

Aggupaṭṭhākoti upaṭṭhāne sakkaccakāritāya aggabhūto upaṭṭhāko. Thero hi
 upaṭṭhākappaṭṭhānam laddhakālato paṭṭhāya bhagavantam duvidhena udakena,
 tividhena dantakaṭṭhena, pādaparikkamma, gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti
 evamādihi kiccehi upaṭṭhahanto “imāya nāma velāya satthu idaṃ nāma laddhum
 vaṭṭati, idaṃ nāma kātum vaṭṭati”ti cintetvā tam tam nipphādentō mahatim
 daṇḍadīpikam gahetvā ekarattim gandhakuṭipariveṇam nava vāre anupariyāyati.
 Evaṃ hissa ahoṣi “sace me thinamiddham okkameyya, bhagavati pakkosante
 paṭivacanam dātum nāham sakkameyya”nti, tasmā sabbarattim daṇḍadīpikam
 hatthena na muñcati. Tena vuttam “aggupaṭṭhāko”ti.

12. Pitumātujātanagaraparicchedo pitumukhena āgatattā “pitiparicchedo”ti vutto.

Vihāram pāvisīti gandhakuṭim pāvisi. Ettakam kathetvāti
 kappaparicchedādinavavārapaṭimaṇḍitam vipassīdīnam sattannam buddhānam
 pubbenivāsaṭṭaṃyuttam ettavatā desanam desetvā. Kasmā panettha bhagavā
 vipassīdīnam sattannameva buddhānam pubbenivāsam kathesi, na
 buddhavaṃsadesanāyam viya pañcaviṣatīyā buddhānam, tato vā pana bhiyyoti?
 Anadhikārato, payoanābhāvato ca. Buddhavaṃsadesanāyañhi -

“Kīdiso te mahāvīra, abhinīhāro naruttama;
 Kamhi kāle tayā vīra, patthitā bodhimuttamā”ti. ādinā -

Pavattam tam puccham adhikāram aṭṭhuppattim katvā yassa sammāsambuddhassa
 pādamūle attanā mahābhinihāro kato, tam dīpaṅkaram bhagavantam ādim katvā
 yesam catuvīsatiyā buddhānam santikā bodhiyā laddhabyākaraṇo hutvā tattha tattha
 pāramiyo pūresi, tesam paṭipattisaṅkhāto pubbenivāso, attano ca paṭipatti kathitā,
 idha pana tādiso adhikāro natthi, yena dīpaṅkarato paṭṭhāya, tato vā pana purato
 buddhe ārabha pubbenivāsam katheyya. Tasmā na ettha buddhavaṃsadesanāyam
 viya pubbenivāso vitthārito. Yasmā ca buddhānam desanā nāma desanāya
 bhājanabhūtānam puggalānam ñāṇabalānurūpā, na attano ñāṇabalānurūpā, tasmā
 tattha aggasāvakānam, mahāsāvakānam, tādīsānañca devabrahmānam vasena
 desanā vitthāritā. Idha pana pakatisāvakānam, tādīsānañca devatānam vasena
 pubbenivāsam kathento sattannameva buddhānam pubbenivāsam kathesi. Tathā hi
 ne bhagavā palobhanavasena samuttejetum sappapañcatāya kathāya desanam
 matthakam apāpetvāva gandhakuṭim pāvisi. Tathā ca imissā eva desanāya anusārato
 āṭṇāṭṭiparitta- desanādayo pavattā.

Apicettha bhagavā attano suddhāvāsacārikāvibhāvinīyā uparidesanāya
 saṅghattham vipassīdīnam eva sattannam sammāsambuddhānam pubbenivāsam
 kathesi. Tesameva hi sāvakā tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyam ṭhitā, na

aññesaṃ parinibbutattā. “Siddhatthatissaphussānaṃ kira buddhānaṃ sāvakaṃ suddhāvāsesu upapannā upapattisamanantameva imasmiṃ sāsane upakādayo viya arahattaṃ adhigantvā nacirasseva parinibbāyimsu, na tattha tattha yāvatāyukaṃ aṭṭhaṃsū”ti vadanti. Tathā yesaṃ sammāsambuddhānaṃ paṭivedhasāsaṇaṃ ekaṃsato nicchaye na ajjāpi dharati, na antarahitaṃ, te eva kittento vipassīdānaṃyeva bhagavantānaṃ pubbenivāsaṃ imasmiṃ sutte kathesi veneyyajjhāsayaavasena. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṃ saṃsaraṇakasattavāsavaṇa ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṃ virujjhatīti daṭṭhabbaṃ. Nirantaraṃ matthakaṃ pāpetvāti abhijātito paṭṭhāya yāva pātimokkhuddeso yāva tā buddhakiccasiddhi, tāva matthakaṃ sikkhaṃ pāpetvā. Na tāva kathitoti yojanā.

Tantinti dhammatantiṃ, pariyattinti attho.

Puttaputtamātuyānavihāradhanavihāradāyakādīnaṃ sambahulānaṃ atthānaṃ vibhāvanavasena pavattavāro sambahulavāro.

Sambahulavāraṇṇanā

Kāmañcāyaṃ pāliyaṃ anāgato, aṭṭhakathāsu āgatattā pana ānetvā dīpetabboti taṃ dīpento “sabbabodhisattānañhī”tiādimāha. Kulavaṃso kulānukkamo. Paveṇīti paramparā. “Kasmā”ti puttuppattiyā kāraṇaṃ pucchitvā taṃ vissajjento “sabbaññubodhisattānañhī”tiādimāha, tena tesāṃ jātanagarādi paññāyamānaṃ ekaṃsato manussabhāvasañjānanatthaṃ icchitabbaṃ, aññathā yathādhīpetabuddhakiccasiddhi eva na siyāti dasseti, yato mahāsattānaṃ carimabhava manussaloke eva pātubhāvo, na aññattha.

Sambahulaparichedavaṇṇanā

Candādīnaṃ sobhāvisesaṃ raheti cājāpetīti rāhu, rāhuggaho, idha pana rāhu viyāti rāhu. Bandhananti ca anattahuppattiṭṭhānataṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā mahāsattena vuttavacanameva gahetvā kumārassa “rāhulo”ti nāmaṃ akaṃsu. Athāti nipātamattaṃ. Rocinīti rocanasīlā, ujjarūpāti attho. Rucaggaṭīti rucāṃ pabhātaṃ āgatibhūtā, ga-kārāgamaṃ katvā vuttaṃ. Itthiratanabhāvato manussaloke sabbāsaṃ itthīnaṃ bimbapaṭicchannabhūtāti bimbā.

Jhānā vuṭṭhāyāti pādaḥkajjhānato uṭṭhāya.

Aṭṭhaṅgulubbedhāti aṭṭhaṅgulappamāṇabahalabhāvā. Cūḷaṃsena chādetvāti tiriyaḥbhāgena ṭhapanavasena sabbāṃ vihāraṭṭhānaṃ chādetvā.

Suvaṇṇayaṭṭhiphālehīti phālappamāṇāhi suvaṇṇayaṭṭhīhi. Suvaṇṇahatthipādānīti pakatihatthipādaparimāṇāni suvaṇṇakhaṇḍāni. Vuttanayenevāti cūḷaṃseneva. Suvaṇṇakaṭṭhīti suvaṇṇakhaṇḍehi. Salakkhaṇānanti lakkhaṇasampannānaṃ sahaṣārānaṃ.

Bodhipallaṅkoti abhisambujjhanakāle nisajjaṭṭhānaṃ. Avijahitoti buddhānaṃ tathānisajjāya anaññatthabhāvābhāvato apariccatto. Tenāha “ekasmiṃyeva ṭhāne hotī”ti. Paṭhamapadagaṇṭhikāti pacchime sopānaphalake ṭhatvā ṭhapiyamānassa dakkhiṇapādassa paṭiṭṭhahanaṭṭhānaṃ. Taṃ pana yasmā daḷhaṃ thiraṃ kenaci abhejjaṃ hoti, tasmā “padagaṇṭhī”ti vuttaṃ. Yasmīṃ bhūmibhāge idāni jetavanamahāvihāro, tattha yasmīṃ ṭhāne purimānaṃ sabbabuddhānaṃ mañcā paññattā, tasmīṃyeva padese amhākampi bhagavato mañco paññattoti katvā “cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva hontī”ti vuttaṃ. Mañcānaṃ pana

mahantakhuddakabhāvena mañcapaññāpanapadesassa mahantāmahantatā appamāṇaṃ, buddhānubhāvena pana so padeso sabbadā ekappamāṇoyeva hotīti “cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva hontī”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Vihāropi na vijahito yevāti etthāpi eseve nayo. Purimaṃ vihāraṭṭhānaṃ na pariccajatīti hi attho.

Visiṭṭhā mattā vimattā, vimattāva vemattaṃ, visadisatīti attho. Pamāṇaṃ āroho. Padhānaṃ dukkarakiriya. Rasmīti sarīrappabhā.

“Sattānaṃ pākatikahatthena chahattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṃ bhagavato sarīrappamāṇanti bhagavā aṭṭhārasahattho”ti vadanti. Apare pana bhaṇanti “manussānaṃ pākatikahatthena catuhattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṃ bhagavato sarīrappamāṇanti bhagavā dvādasahattho upādinnaṃ karūpadhamavasena, samantato pana byāmaṃ mattaṃ byāmaṃ appabhā pharatīti upari chahatthaṃ abbhuggato, bahalatarappabhā rūpeṇa saddhiṃ aṭṭhārasahattho hotī”ti.

Addhaniyanti dīghakālaṃ.

Ajjhāsaya paṭibaddhanti bodhisambhārasambharaṇakāle tathāpavattajjhāsaya dhīnaṃ, tathāpavattapattanaṃ rūpaṃ vipulaṃ, vipulataraṇaṃ hotīti attho. Svāyamattho cariyāpiṭakavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditaḥ. Ettha ca yasmā sarīrappamāṇaṃ, padhānaṃ, sarīrappabhā ca buddhānaṃ visadisatīti idha pāliyaṃ anāgatā, tasmā tehi saddhiṃ vemattatāsāmaññaṇa āyukulānipi idha āharitvā dīpitāni. Paṭividdhaguṇesūti adhigatasabbaññaguṇesu. Nanu ca bodhisambhāresu, veneyyapuggalaparimāṇe ca vemattaṃ natthīti? Saccaṃ natthi, tadubhayaṃ pana buddhaguṇaggahaṇeṇa gahitameva hotīti na uddhaṭṭaṃ. Yadaggena hi sabbabuddhānaṃ buddhaguṇesu vemattaṃ natthi, tadaggena nesaṃ sambodhisambhāresupi vemattaṃ natthīti. Kasmā? Hetuanurūpatāya phalassa, ekanteneva veneyyapuggalaparimāṇe vemattabhāvo vibhāvito. Mahābodhisattānañhi hetuavattāyaṃ sambhatūpanissayindriyaparipākā veneyyapuggalā carimabhava arahattasampattiyaṃ paripositāni kamalavanāni sūriyasmisamphassena viya tathāgataguṇānubhāvasamphassena vibodhaṃ upagacchantīti dīpesuṃ aṭṭhakathācariyā.

Nidhikumbhoti cattāro mahānidhaya sandhāya vadati. Jāto cāti. Ca-saddena katamahābhinihāro cāti ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. Vuttaṃ hetuṃ buddhavaṃse -

“Tārāgaṇā virocanti, nakkhattā gaganamaṇḍale;
Visākhā candimāyuttā, dhuvaṃ buddho bhavissatī”ti.

“Eteneva ca sabbabuddhānaṃ visākhānakkhatteneva mahābhinihāro hotī”ti ca vadanti.

13. Ayaṃ gatīti ayaṃ pavatti pavattanākāro, aññaṃ pubbenivāsaṃ anussarantā iminā ākāreṇa anussarantīti attho, yasmā cutito paṭṭhāya yāva paṭisandhi, tāva anussaraṇaṃ ārohanaṃ atītaatītataatītataṃ mādijātisaṅkhāte pubbenivāse ñāṇassa abhimukhabhāvena pavattīti katvā. Tasmā paṭisandhito paṭṭhāya yāva cuti, tāva anussaraṇaṃ orohanaṃ pubbenivāse paṭimukhabhāvena ñāṇassa pavattīti āha “pacchāmuḍhaṃ ñāṇaṃ pesetvā”ti. Cutigantabbanti yaṃ panidaṃ cutiyaṃ ñāṇagatiyaṃ gantabbāṃ, taṃ gamaṇaṃ bujjananti attho. Garukanti bhāriyaṃ dukkaraṃ. Tenāha “ākāse padaṃ dassento viyā”ti. Aparampi kāraṇanti chinnavatthumānussaraṇaṃ

pacchāmukhaṃ ñāṇaṃ pesanato aparaṃ acchariyabbhutamkāraṇaṃ. Yatrāti paccattatthe, nāmāti acchariyatthe nipāto, hi-saddo anattako. Tenāha “yo nāma tathāgato”ti. Evañca katvā “yatrā”ti nipātavasena viṣuṃ yatra-saddaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Papañcenti sattasantānaṃ saṃsāre vitthārentīti papañcaṃ. Kammavaṭṭaṃ vuccatīti kilesavaṭṭassa papañcaggahaṇena, vipākavaṭṭassa dukkhaggahaṇena gahitattā. Pariyādinnavatṭeti sabbaso khepitaṃ. “Maggaṣīlena phalaṣīlenā”ti vatvā tayidaṃ maggaṃ phalaṣīlaṃ lokiyasīlapubbakaṃ, buddhānañca lokiyasīlāṃ lokuttarasīlaṃ viya anaññasādhāraṇaṃ evāti dassetuṃ “lokiyalokuttarasīlenā”ti vuttaṃ. Samādhipaññāsupi eseṃ nayo. Samādhipakkhāti samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā, ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tenāha “maggasamādhinā”tiādi, “vihāro gahito vā”ti ca. Samādhipakkhā nāma vīriyasatiādayo.

Sayanti attanā. Nīvaraṇādīhīti nīvaraṇehi ceva tadekaṭṭhehi ca pāpadhammehi, vitakkavicārādīhi ca. “Vimuttattā vimuttīti saṅkhaṃ gacchantī”ti iminā vimutti-saddassa kammaṣādhanaṃ āha aṭṭhasamāpattiādivisaṃyattā tassa. Vimuttattāti ca “vikkhambhanavasena vimuttattā”tiādinā yojetabbā. Tassa tassāti aniccānupassanādikassa. Paccanīkaṅgavaseṇāti pahātabbapaṭipakkhaṅgavaseṇa. Paṭippassaddhante uppannattāti kilesānaṃ paṭippassambhanaṃ paṭippassaddhaṃ, so eva anto pariyosānabhāvato, tasmīṃ sādhetabbe nibbattattā, taṃtaṃ maggavajjhakilesānaṃ paṭippassambhanavasena pavattattāti attho. Kilesehi nissatā, apagamo ca nibbānassa tehi vivittattā evāti āha “dūre ṭhitattā”ti.

16. Dhammadhātūti dhammānaṃ sabhāvo, atthato cattāri ariyasaccāni. Suppaṭividdhāti suṭṭhu paṭividdhā savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ pajahanato. Evañhi sabbaññutā, dasabalaññādayo cāti sabbe buddhaguṇā bhagavatā adhigatā ahesuṃ. Arahattaṃ dhammadhātūti keci. Sabbaññutaññānti apare. Dvīhi padehīti dvīhi vākyehi. Ābaddhanti paṭibaddhaṃ taṃmūlakattā uparidesanāya. Devacārikakolāhalanti attano devaloke cārikāyaṃ suddhāvāsadevānaṃ kutūhalappavattiṃ dassento suttantapariyosāne vicāressati, atthato vibhāveṣṣatīti yojanā. Ayaṃ desanāti “ito so bhikkhave”tiādinā vitthārato pavattitadesanamāha. Nidānakaṇḍetiādito desitaṃ uddesadesanamāha. Sā hi imissā desanāya nidānaṭṭhāniyattā tathā vuttā.

Bodhisattadhammatāvaṇṇanā

17. “Vipassīti tassa nāma”nti vatvā tassa anvatthataṃ dassetuṃ “tañca kho”tiādi vuttaṃ. Vividhe attheti tirohitavidūradesagatādi ke nīlādivaseṇa nānāvidhe, tadanñe ca indriyagocarabhūte te ca yathūpagate, vohāraviniṇṇāyā cāti nānāvidhe atthe. Passanakusalatāyāti dassane nipuṇabhāvena. Yāthāvato ñeyyaṃ bujjhatīti bodhi, so eva sattayogato bodhisattoti āha “paṇḍitasatto bujjhanakasatto”ti. Sucintitacintitādinā pana paṇḍitabhāve vattabbameva natthi. Yadā ca panānena mahābhinihāro kato, tato paṭṭhāya mahābodhiyaṃ ekantaninnattā bodhimhi satto bodhisattoti āha “bodhisāṅkhātesū”tiādi. Maggañānapadaṭṭhānañhi sabbaññutaññānaṃ, sabbaññutaññānapadaṭṭhānañca maggañānaṃ “bodhi”ti vuccati. “Sato sampajāno”ti iminā catutthāya gabbhāvakkantiyā okkamīti dasseti. Catasso hi gabbhāvakkantiyo idhekacco gabbho mātukucchiyaṃ okkamane, ṭhāne, nikkhamaneti tisu ṭhānesu asampajāno hoti, ekacco paṭhame ṭhāne sampajāno, na itaresu, ekacco paṭhame, dutiye ca ṭhāne sampajāno, na tatiye, ekacco tisupi ṭhānesu sampajāno hoti. Tattha paṭhamā gabbhāvakkanti lokiyamahājanassa vaseṇa vuttā,

dutiya asītimahāsāvakānaṃ vasena, tatiya dvinnāṃ aggasāvakānaṃ, paccekabuddhānaṃ vasena. Te kira kammajavātehi uddhampādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe khittā tālacchiggaḷena hatthī viya sambādhena yonimukhena nikkhamantā mahantaṃ dukkhaṃ pāpuṇanti, tena nesaṃ “mayaṃ nikkhamāmā”ti sampajaññaṃ na hoti. Catutthā sabbaññubodhisattānaṃ vasena. Te hi mātukucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhantāpi pajānanti, tattha vasantāpi pajānanti, nikkhamanakālepi pajānanti. Na hi te kammajavātā uddhampāde adhosire katvā khipituṃ sakkonti, dve hatthe pasāritvā akkhīni ummīletvā tthitakāva nikkhamantīti. Nāṇena paricchinditvāti pubbabhāge pañcamahāvilokanañāṇehi ceva “idāni cavāmī”ti cutiparicchindanañāṇena ca aparabhāge “idha mayā paṭisandhi gahitā”ti paṭisandhiparicchindanañāṇena ca paricchijja jānitvā.

Pañcannaṃ mahāpariccāgānaṃ, ñātattacariyādīnaṃ satipi pāramiyaṃ pariyaṇnabhāve sambhāravisesabhāvadassanattaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tattha aṅgapariccāgo, nayanapariccāgo, attapariccāgo, rajjapariccāgo, puttadārapariccāgoti ime pañca mahāpariccāgā. Tatthāpi kāmaṃ aṅgapariccāgādayopi dānapāramīyeva, tathāpi pariccāgavisesabhāvadassanattañceva sudukkarabhāvadassanattaṃ mahāpariccāgānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tato eva ca aṅgapariccāgatopi visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariccāgabhāvasāmaññepi rajjapariccāgaputtadārapariccāgaggahaṇaṃ kataṃ. Nātīnaṃ atthacariyā ñātattacariyā, sā ca kho karuṇāyanavasena. Tathā sattalokassa diṭṭhadhammikasaṃparāyikaparamatthānaṃ vasena hitacariyā lokatthacariyā. Kammassakatāñāṇavasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānavasena, khandhāyatanādivasena, lakkhaṇattayāditīraṇavasena ca attano, paresaṃca tattha satipaṭṭhānena ñāṇacāro buddhacariyā, sā panatthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāravisesatādassanattaṃ pana visuṃ gahaṇaṃ. Buddhacariyānanti bahuvacananiddesena pubbayogapubbacariyādhammakkhānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha gatapaccāgatavattasaṅkhātāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanaṃ pubbayogo. Dānādīsuyeva sātisayapaṭipatti pubbacariyā. “Yāva cariyāpiṭake saṅgahitā abhinīhāro pubbayogo, kāyādivivekavasena ekacariyā pubbacariyā”ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnaṃ saṃsāranibbānesu ādīnavānisamsānaṃca vibhāvanavasena, sattānaṃ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattakathā dhammakkhānaṃ. Koṭiṃ patvāti paraṃ pariyaṇtaṃ paramukkaṃsaṃ pāpuṇitvā. Sattamahādānānīti atṭhavassikakāle “hadayaamaṃsādīnīpi yācakānaṃ dadeyya”nti ajjhāsayaṃ uppādetvā dinnadānaṃ, maṅgalahatthidānaṃ, gamanakāle dinnāṃ sattasattakamahādānaṃ, maggaṃ gacchantena dinnāṃ assadānaṃ, rathadānaṃ, puttadānaṃ, bhariyādānanti imāni satta mahādānāni datvā.

“Idāneva me maraṇaṃ hotū”ti adhimuccitvā kālakaraṇaṃ adhimuttikālakiriyā, taṃ bodhisattānaṃyeva, na aññesaṃ. Bodhisattā kira dīghāyukadevaloke tthitā “idha tthitassa me bodhisambhārasambharaṇaṃ na sambhavatī”ti katvā tattha vāsato nibbindamānasā honti, tadā vimānaṃ pavisitvā akkhīni nimīletvā “ito uddhaṃ me jīvitaṃ nappavattatū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya nisīdanti, cittādhiṭṭhānasamanantameva maraṇaṃ hoti. Pāramīdhammānañhi ukkaṃsappavattiyā tasmīṃ tasmīṃ attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena, sattesu ca mahākaruṇāya ulārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṃ adhippāyā samijjhanti. Citte, viya kammesu ca nesaṃ vasībhāvo, tasmā yattha upapannānaṃ pāramiyo sammadeva paribrūhanti. Vuttanayena kālaṃ katvā tattha

upapajjanti. Tathā hi amhākaṃ mahāsatto imasmiṃyeva kappe nānājātīsu aparihīnājjhāno kālaṃ katvā brahmaloke nibbatto, appakameva kālaṃ tattha tathavā tato cavitvā manussaloke nibbatto, pāramīsambharaṇapasuto ahoṣi. Tena vuttaṃ “bodhisattānaṃyeva, na aññesa”nti. “Ekenaattabhāvena antarena pāramīnaṃ sabbaso pūritattā”ti iminā payoṇābhāvato tattha tathavā adhimuttikālakiriyaṃ nāma nāhoṣīti dasseti. Api ca tattha yāvatāyukaṭṭhānaṃ carimabhava anekamahānidhisamutṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya, buddhabhūtaṃ asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhupatti viya ca “ito paraṃ mahāpurisassa dibbasampattianubhavanaṃ nāma natthī”ti ussāhajātassa puññasambhāraṃ vasaṇāti daṭṭhabbaṃ. Ayañhettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. Pubbanimittānīti cutiyaṃ pubbanimittāni. Amilāyitvāti ettha amilātaggaṇeṇeva tāsāṃ mālānaṃ vaṇṇasampadāyapi gandhasampadāyapi sobhāsampadāyapi avināso dassitoti daṭṭhabbaṃ. Bāhirabbhantarānaṃ rajojallānaṃ lepassapi abhāvato devānaṃ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṃ parisuddhappabhassarāṇeva hutvā tiṭṭhantīti āha “vatthesupi eseva nayo”ti. Neva sītaṃ na uṇhanti yassa sītassa paṭikāravasena adhikaṃ seviyamānaṃ uṇhaṃ, sayameva vā kharataraṃ hutvā abhibhavantāṃ sarīre sedaṃ uppādeyya, tādisaṃ neva sītaṃ, na uṇhaṃ hoti. Tasmīṃ kāleti yathāvuttamaraṇāsannakāle. Bindubinduvaseṇāti chinnaṃsuttāya āmuttamuttāvaliyaṃ nipatantā muttaguḷikā viya bindu bindu hutvā. Sedāti sedadhārā muccanti. Dantānaṃ khaṇḍitabhāvo khaṇḍiccaṃ. Kesānaṃ palitabhāvo pāliccaṃ. Ādi-saddena valittacataṃ saṅgaṇhāti. Kilantarūpo attabhāvo hoti, na pana khaṇḍiccapāliccādīti adhippāyo. Ukkaṇṭhitāti anabhirati. Sā natthi uparūpari ulāraulārāṇameva bhogaṇaṃ visesato duvijānanānaṃ upatiṭṭhahanato. Nissasanti uṇhaṃ nissasanti. Vijambhantīti anabhirativaseṇa vijambhanaṃ karonti.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā sampatijātā “kīdisena puññakammaṇa idha nibbattā”ti cintetvā “iminā nāma puññakammaṇa idha nibbattā”ti jānanti, evaṃ atītabhave attanā kataṃ, aññadāpi vā ekaccaṃ puññakammaṃ jānantiyeva mahāpuññāti āha “ye mahāpuññā”tiādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. Aniyyānikanti na niyyānāvahaṃ sattānaṃ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha “tadā hi sattā ussannakilesā hontī”ti. Etthāha - kasmā sammāsambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesūti? Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato, tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesāṃ sā acchariyadhammatā devattabhāve tīṭhānaṃ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtaṃ, devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvato loka dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati “sammāsambuddho”ti nādhimuccati na sampasīdati, issaraguttaṅgāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālādhiṭṭhānato ekaccasassatavādato na parimuccati. Brahmaloce nuppajjantīti etthāpi eseva nayo. Sattānaṃ tādisaggāhavinimocanattāñhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti, na devasugatiyaṃ. Manussasugatiyaṃ uppajjantāpi opapātikā na honti, sati ca opapātikūpapattiyaṃ vuttadosānativattanato, dhammaveneyyānaṃ dhammatantiyā tṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṃ dhātūnaṃ tṭhapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānaṃ parinibbānato uddhaṃ sarīradhātuyo tiṭṭhanti. Manussaloke uppajjantāpi mahābodhisattā carimabhava manussabhāvassa

pākaṭabhāvakaraṇāya pana dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti, paripākagatasīlanekkhampapaññādipāramikāpi na abhinikkhamantīti. Kiṃ vā etāya kāraṇacintāya “sabbabuddhehi āciṇṇasamāciṇṇā, yadidaṃ manussabhūtānaṃyeva abhisambujjhanā, na devabhūtāna”nti. Ayamettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinihāropi manussabhūtānaṃyeva ijjhati, na devabhūtānaṃ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpe eva uppajjanti, na sesadīpesu? Keci tāva āhu “yasmā pathaviyā nābhibhūtā, buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpe eva, tasmā jambudīpe eva uppajjanti”ti, tathā “itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhanato”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti - yasmā purimabuddhānaṃ, mahābodhisattānaṃ, paccekabuddhānañca nibbattiyā sāvaka bodhisattānaṃ sāvaka bodhiyā abhinihāro, sāvaka pāramiyā sambharaṇaṃ, paripācanañca buddhakhettabhūte imasmiṃ cakkavāle jambudīpe eva ijjhati, na aññattha. Veneyyānaṃ vinayanattho ca buddhuppādoti aggasāvaka mahāsāvaka di veneyyavisesāpekkhāya etasmiṃ jambudīpe eva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayañca nayo sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇoti. Tesāṃ uttama purisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññūpanissayato aparāparaṃ vattatīti daṭṭhabbaṃ, eteneva imaṃ cakkavālaṃ majjhe katvā iminā saddhiṃ cakkavālānaṃ dasasahassasseva khettabhāvo dīpito ito aññassa buddhānaṃ uppattiṭṭhānassa tepiṭake buddhava cane anupalabbhanato. Tenāha “tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattanti dīpaṃ passi”ti. Iminā nayena desaniyāme pi kāraṇaṃ nīharitvā vattabbaṃ.

Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ brāhmaṇānaṃ pi pūjanīyabhāvato. “Rājā pitā bhavissatī”ti kulaṃ passi pituvasena kulassa niddisitabbato.

“Dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasānī”ti passi, tena attano antarāyābhāvaṃ aññāsi, tassā ca tusitabhava dibbasampattipaccanubhavanaṃ.

Tā devatāti dasasahassicakkavālādevatā. Kathaṃ pana tā devatā tadā bodhisattassa pūritapāramibhāvaṃ, kathaṃ cassa buddhabhāvaṃ jānantīti? Mahesakkhānaṃ devatānaṃ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi bhagavato dhammadānaṃ vibhāge anekavāraṃ dasasahassacakkavālādevatāsannipāto ahosi.

“Cavāmī”ti jānāti cutiāsannajavanehi ñāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṃviditattā. Cuticittaṃ na jānāti cuticittakkhaṇassa ittarabhāvato. Tathā hi taṃ cutūpapātañāṇassapi avisayova. Paṭisaṃdhicittēpi ese va nayo. Āvajjanapariyāyoti āvajjanakkamo. Yasmā ekavāraṃ āvajjitamattena ārammaṇaṃ nicchinituṃ na sakkā, tasmā taṃ evārammaṇaṃ dutiyaṃ, tatiyañca āvajjitvā nicchayati. Āvajjanasīsena cettha javanavāro gahito. Tenāha “dutiya tatiyacittavāre eva jānissatī”ti. Cutiyā puretaraṃ katipayacittavārato paṭṭhāya “maraṇaṃ me āsanna”nti jānanato “cutikkhaṇepi cavāmīti jānāti”ti vuttaṃ. Paṭisaṃdhiyā pana apubbabhāvato paṭisaṃdhicittaṃ na jānāti. Nikantiyā uppattito parato “asukasmiṃ me ṭhāne paṭisaṃdhi gahitā”ti jānāti. Tasmiṃ kāleti paṭisaṃdhiggaṇakāle. Dasasahassilokadhātu kampa tīti ettha kampanakāraṇaṃ heṭṭhā brahmajālavanaṇṇanāyaṃ vuttameva. Atthato panettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato mahāparinibbānavaṇṇanāyaṃ āgamissati. Mahākāruṇikā buddhā bhagavanto

sattānaṃ hitasukhavidhānatapparātāya bahulaṃ somanassikāva hontīti tesāṃ paṭhamamahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇaṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Mahāsivattheropana yadipi mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparāva, vivekajjhāsayā pana visaṅkhāraninnā sabbasaṅkhāresu ajjuhekkhanabahulāti pañcamamahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. Sattame divaseti navamito sattame divase āsaḥhipuṇṇamāyaṃ. Idaṃ supinanti idāni vuccamānākāraṃ. Majjhimaṭṭhakathāyaṃ pana “anotattadahaṃ netvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Atha nesaṃ deviyo āgantvā manussamalaharaṇatthaṃ nhāpetvā”ti vuttaṃ. Tattha nesaṃ deviyoti mahārājūnaṃ deviyo. Caritvāti gocaraṃ caritvā.

Haritūpalittāyāti haritena gomayena kataparibhaṇḍāya. “So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatī”ti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesum. “Sace agāraṃ ajjhāvasissatī”tiādi pana devatāviggahena tamatthaṃ yāthāvato pavedesum.

Dhammatāti ettha dhamma-saddo “jātidhammānaṃ bhikkhave sattāna”ntiādīsu viya pakatipariyāyo, dhammo eva dhammatā yathā devo eva devatāti āha “ayaṃ sabhāvo”ti, ayaṃ pakatīti attho. Svāyaṃ sabhāvo atthato tathā niyatabhāvoti āha “ayaṃ niyāmoti vuttaṃ hotī”ti. Niyāmo pana bahuvidhoti te sabbe atthuddhāranayena uddharitvā idhādhīppetaniyāmaeva dassetum “niyāmo ca nāmā”tiādi vuttaṃ. Tattha kammānaṃ niyāmo kammaniyāmo. Esa nayo utuniyāmādīsu tīsu. Itaro pana dhammo eva niyāmo dhammaniyāmo, dhammatā.

Kusalassa kammaṣṣa. Nisento tikhiṇaṃ karonto.

Arūpādibhūmibhāgavisesavasena utuvisesadassanato utuvisesena sijjhamānānaṃ rukkhādīnaṃ pupphaphalādiggahaṇaṃ “tesu tesu janapadesū”ti visesetvā vuttaṃ. Tasmīṃ tasmīṃ kāleti tasmīṃ tasmīṃ vasantādikāle.

Madhurato bījato tittato bījatoti yojanā.

18. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharitabbanti “okkamati”ti vuttanti āha “okkanto hotīti ayamevattho”ti. Evaṃ hotīti evaṃ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. Na okkamamāne paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyatāya. Yathā ca vuttaṃ “paṭisandhicittaṃ na jānātī”ti. Dasasahassacakkavāḷapattharaṇena vā appamāṇo. Ativiya samujjalanabhāvena uḷāro. Devānubhāvanti devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabhaṃ so obhāso abhibhavati, na tesāṃ ādhipaccaṃ. Tenāha “nivatthavatthassā”tiādi.

Lokānaṃ lokadhātūnaṃ antaro vivaro lokantaro, so eva itthiliṅgavasena “lokantarikā”ti vutto. Rukkhagacchādīnā kenaci na haññantīti aghā, asambādhā. Tenāha “nīcavivaṭṭā”ti. Asaṃvutāti heṭṭhā, upari ca kenaci na pihitā. Tena vuttaṃ “heṭṭhāpi appatitṭhā”ti. Tattha pi-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā appatitṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti andhakārā. Cakkhuviññāṇaṃ na jāyati ālokassa abhāvato, na cakkhuno. Tathā hi “tena obhāseṇa aññaṃaññaṃ sañjānantī”ti vuttaṃ. Jambudīpe tītamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena, evaṃ sesadīpesu pīti āha “ekappahāreneva

tīsu dīpesu paññāyanti”ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahārena paññāyanti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraavidhamanampi imināva nayena datṭhabbam. Pabhāya nappahontīti attano pabhāya obhāsituṃ anabhisambhūnti. Yugandharapabbatappamāṇe ākāse vicaraṇato “cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicaranti”ti vuttaṃ.

Vāvaṭṭi khādanattham gaṇhituṃ upakkamantā. Viparivattitvāti vivattitvā. Chijjitvāti mucchāpattiyā ṭhitatṭhānato muccitvā, aṅgapaccaṅgachedanena vā chijjitvā. Accantakhāreti ātapasantāpābhāvena atisītabhāvameva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi tam kappasaṇṭhahanaudakam sampattikaramahāmeghavuṭṭham pathavisandhārakam kappavināsakam udakam viya khāram bhavituṃ arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesam vā pāpakammabalena petānam udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ “accantakhāre udaye”ti.

Ekayāgupānamattampīti pattādibhājanagatam yāguṃ gaḷociādiuddharaṇiyā gahetvā pivanamattampi kālam. Samantatoti sabbabhāgato chappakārampi.

19. Catunnam mahārājānam vasenāti vessavaṇādicatumahārājabhāvasāmañña.

Yathāvihāraṇti yathāsakam vihāram.

20. Pakatīyāti attano pakatīyā eva. Tenāha “sabhāvenevā”ti. Parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā sīlasampannā. Bodhisattamātāpīti amhākam bodhisattamātāpi. Kāladevilassāti yathā kāladevilassa santike aññadā gaṇhāti, bodhisatte pana...pe... sayameva sīlam aggahesi, tathā vipassībodhisattamātāpīti adhippāyo.

21. “Manussesū”ti idaṃ pakaticārittavasena vuttaṃ, “manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittam uppajjeyyā”ti. Bodhisattassa mātuyā pana devesupi tādisam cittam nuppajjateva. Yathā bodhisattassa ānubhāvena bodhisattamātu purisādhippāyacittam nuppajjati, evam tassa ānubhāveneva sā kenaci purisena anabhibhavanīyāti āha “pādā na vahanti dibbasāṅkhalikā viya bajjhanti”ti.

22. Pubbe “kāmaguṇūpasamhitam cittam nuppajjati”ti vuttaṃ, puna “pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāreti”ti ca vuttaṃ. Kathamidam aññamaññaṃ na virujjhatīti āha “pubbe”tiādi. Vatthupaṭikkhepoti abrahmacariyavatthupaṭisedho. Tenāha “purisādhippāyavasenā”ti. Ārammaṇapaṭilābhoti rūpādipañcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

23. Kilamathoti khedo, kāyassa garubhāvakathinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. “Tirokucchigatam passatī”ti vuttaṃ. Kadā paṭṭhāya passatīti āha “kalalādikālam atikkamitvā”tiādi. Dassane payojanam sayameva vadati. Tassa abhāvato kalalādikāle na passati. Puttena daharena mandena uttānaseyyakena saddhiṃ. “Yaṃ tam mātū”tiādi pakaticārittavasena vuttaṃ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesam bodhisattagabbho pariḥāram labhati puññasambhārassa sātisayattā, tasmā bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṃ pariharati. Sukhavāsathanti bodhisattassa sukhavāsatham. Puratthābhimukhoti mātu purimabhāgābhimukho. Idāni tirokucchigatassa dissamānatāya abbhantaram, bāhirañca kāraṇam dassetuṃ “pubbe katakamma”ntiādi vuttaṃ. Assāti deviyā.

Vatthunti kucchiṃ. Phalikaabbhapaṭalādino viya bodhisattamātukucchitacassa patanubhāvena ālokassa vibandhābhāvato yathā bodhisattamātā kucchigataṃ bodhisattamṃ passati, kiṃ evaṃ bodhisattopi mātaraṃ, aññañca purato ṭhitaṃ rūpagataṃ passati, noti āha “bodhisatto panā”tiādi. Kasmā pana sati cakkhumhi, āloke ca na passatīti āha “na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati”ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuviññāṇampi na uppajjati tajjassa samannāhārassa abhāvato.

24. Yathā añña itthiyo vijātapaccayā tādisena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, bodhisattamātu pana bodhisatte kucchigate tassa vijāyananimittaṃ, na koci rogo uppajjati, kevalaṃ āyuparikkhayeneva kālaṃ karoti, svāyamattho heṭṭhā vutto eva. “Bodhisattena vasitaṭṭhānañhi”tiādi tassa kāraṇavacanaṃ. Aññaṃ aparibhoganti aññehi na paribhuñjitabbaṃ, na paribhogayogyanti attho. Tathā sati bodhisattapitu aññāya aggamaheṣiyā bhavitabbaṃ, tathāpi bodhisattamātari dharantiyā ayujjamānakanti āha “na ca sakkā”tiādi. Apanetvāti aggamaheṣiṭhānato nīharitvā. Attani chandarāgavaseneva bahiddhā ārammaṇapariyesanāti visayinisārāgo sattānaṃ visayesu sārāgassa balavakāraṇanti dassento āha “sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti”ti. Anurakkhituṃ na sakkotīti sammā gabbhaparihāraṃ nānuyuñjati. Tena gabbho bahvābādho hoti. Vatthu visadaṃ hotīti gabbhāsayo visuddho hoti. Mātu majjhimavayassa tatiyakotṭhāse bodhisattagabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṃ vayovasena uppajjanakavikārassa parivajjanato. Itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana bodhisattassa ānubhāveneva vūpasamati.

25. Sattamāsajātoti paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So sītuṇhakkhamo na hoti ativiya sukhumālatāya. Aṭṭhamāsajāto kāmāṃ sattamāsajātato buddhivayavā, ekacce pana cammapadesā vuddhiṃ pāpuṇantā ghaṭṭanaṃ na sahanti, tena so na jīvati. “Sattamāsajātassa pana na tāva te jātā”ti vadanti.

27. Devā paṭhamaṃ paṭiggaṇhantīti “lokanāthaṃ mahāpurisaṃ sayameva paṭhamaṃ paṭiggaṇhāmā”ti sañjātagāravabahuṃnā attano pītiṃ pavedentā khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno ādito paṭiggaṇhanti. Sūtivesanti sūtijaggaṇadhātivesaṃ. Eketi abhayagiriṇvāsino. Macchakkhisadisāṃ chavivasena. Aṭṭhāsi na nisīdi, na nipajji vā. Tena vuttaṃ “ṭhitāva bodhisattaṃ bodhisattamātā vijāyati”ti. Niddukkhatāya ṭhitā eva hutvā vijāyati. Dukkhasa hi balavabhāvato taṃ dukkhaṃ asahamānā añña itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti.

28. Ajinappaveṇiyāti ajinacammehi sibbitvā katapaveṇiyā. Mahātejoti mahānubhāvo. Mahāyasoti mahāparivāro, vipulakittighoso ca.

29. Bhaggavibhaggāti sambādhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā, vibhaggā viya ca hutvā, tena nesaṃ avisadabhāvameva dasseti. Alaggo hutvāti gabbhāsaye, yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā, yato “dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisa”nti vuttaṃ. Udaṇatīti gabbhāsayaḡatena udakena. Amakkhitova nikkhamati sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasappa tattha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvato paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya taṃ ṭhānaṃ pubbepe visuddhaṃ visesato paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandhaṃ vāyantaṃ tiṭṭhati.

Udakavaṭṭiyoti udakakkhandhā.

31. Muhuttajātoti muhuttēna jāto hutvā muhuttamattova. Anudhāriyamāneti anukūlavasena nīyamāne. Āgatānevāti taṃ ṭhānaṃ upagatāni eva. Anekasākhanti ratanamayānekasatapatiṭṭhānahīrakam. Sahassamaṇḍalanti tesam upariṭṭhitam anekasahassamaṇḍalahīrakam. Marūti devā. Na kho pana evaṃ daṭṭhabbam padavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Tenāha “mahāsatto hī”tiādi. Ekaṅgaṇānīti vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni ahesum. Sadisopi natthīti tumhākam idaṃ vilokanam visiṭṭhe passitum “idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhamṣu. Aggoti padhāno, kena panassa padhānatāti āha “guṇehī”ti. Paṭhama-saddo cettha padhānapariyāyo. Bodhisattassa pana padhānatā anaññasādhāraṇāti āha “sabbapaṭhamo”ti, sabbapadhānoti attho. Etassevāti aggasaddasseva. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā ca vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassanādinā. Mahesakkhānañhi devānaṃ mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahoṣīti, itare pana tesam vacanaṃ sutvā saddahantā anuminantā tathā āhamṣu. Paripākagatatapubbahetusamsiddhāya dhammatāya codiyamāno imasmim...pe... byākāsi.

Jātamattasseva bodhisattassa ṭhānādīni yesam visesādhigamānaṃ pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento “ettha cā”tiādimāha. Tattha patiṭṭhānaṃ caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. Uttarābhimukhabhāvo lokassa uttaraṇavasena gamanassa pubbanimittam. Tena hi bhagavā sadevakassa lokassa abhibhūto, kenaci anabhibhūto ahosi. Tenāha “mahājanaṃ ajjhottharivā abhibhavivā gamanassa pubbanimitta”nti. Tathā sattapadagamaṇaṃ sattapadabojjhaṅgasampannaariyamaggagamanassa. Suvisuddhasetacchattadhāraṇaṃ suvisuddhavimuttichattadhāraṇassa. Pañcarājakakudhabhaṇḍasamāyogo pañcavidhavimuttiguṇasamāyogassa. Anāvaṭadisānuvilokanaṃ anāvaṭaṇṇatāya. “Aggohamasmī”tiādinā achambhitavācābhāsaṇaṃ kenaci avibandhanīyatāya appavattiyassa saddhammacakkappavattanassa. “Ayamantimā jātī”ti āyatim jātīyā abhāvakittanā anupādi...pe... pubbanimittanti veditabbam tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṃ taṃ nimittam abyabhicārīti katvā. Na āgatoti imasmim sutte, aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā na āgato. Āharitvāti tasmim tasmim sutte, aṭṭhakathāsu ca āgatanayena āharitvā dīpetabbo.

“Dasasahassilokadhātu kampī”ti idaṃ satipi idha pāḷiyam āgatatte vakkhamānānaṃ acchariyānaṃ mūlabhūtaṃ dassetum vuttaṃ, evaṃ aññampi evarūpaṃ daṭṭhabbam. Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā bheriyoti pañcaṅgikatūriyassa nidassanamattaṃ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. “Andubandhanādīni taṅkhaṇe eva chajjitvā puna pākatikāneva honti, tathā jaccandhādīnaṃ cakkhusotādīni tathārūpakammapaccayā tasmimyeva khaṇe uppajjitvā tāvadeva vigacchantī”ti vadanti. Chijjimsūti ca pādesu bandhaṭṭhānesu chijjimsu. Vigacchimsūti vūpasamimsu. Ākāsaṭṭhakaratanaṇi nāma taṃtaṃvimānagatamaṇiratanādīni. Sakatejobhāsītānīti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsītāni ahesum. Nappavattīti na sannipāto. Na vāyīti kharo vāto na vāyī. Mudusukho pana sattānaṃ sukhāvaho vāyī. Pathavigatā ahesum uccaṭṭhāne ṭhātuṃ avisahantā. Utusampannoti anuṇhāsītāsaṅkhātena utunā sampanno. Apphoṭanaṃ vuccati bhujahatthasaṅghaṭṭanasaddo, atthato pana vāmahattham ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthatāḷanena saddakaraṇaṃ. Mukhena usseḷanaṃ saddassa

muñcanaṃ seḷanaṃ. Ekaddhajaṃālā ahoṣi niraṇṭaraṃ dhajamaḷāsamoḍḥānagaṭāya.
Na kevalaṇca etāni eva, atha kho aññānīpi
“vicittapupphasugandhapupphavassadevopavassī sūriye dissamaṇe eva tāraḁā
obhāsiṃsu, acchaṃ vippasaṇṇaṃ udakaṃ pathavito ubbhijjī, bilāsayā ca tiracchānā
āsayato nikkhamiṃsu, rāgadosamohāpi tanu bhaviṃsu, pathaviyaṃ rajo vūpasami,
aniṭṭhagandho vigacchi, dībbagandho vāyi, rūpino devā sarūpeneva manussaṇaṃ
āpāthaṃ agamaṃsu, sattāṇaṃ cutūpapātā nāhesu”nti evamaḍḍīni yāni
mahābhinihārasamaye uppannāni dvattiṃsapubbanimittāni, tāni anavasesato tadā
ahesunti.

Tatrāpīti tesupī pathavikampādīsū evaṃ pubbanimittabhāvo veditabbo. Na kevalaṃ
sampaṭijātassa ṭhānādīsū evāti adhippāyo. Sabbaññutaññānapaṭilābhassa
pubbanimittaṃ sabbassa ñeyyassa, tiṭṭhakaramatassa ca cālanato. Kenaci
anussāhitāṇaṃyeva imasmiṃyeva ekacakkavāḷe sannipāto kenaci
anussāhitāṇaṃyeva ekappahāreneva sannipatitvā dhammapaṭiggaṇhanassa
pubbanimittaṃ. Paṭhamaṃ devatāṇaṃ paṭiggahaṇaṃ dībbavihārapaṭilābhassa,
pacchā manussaṇaṃ paṭiggahaṇaṃ tattheva ṭhānassa niccalasabhāvato
āneñjavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Viñāṇaṃ sayaṃ vajjanaṃ parūpadesena
vinā sayameva anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Bherīṇaṃ vajjanaṃ
cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa dhammabheriyā anusāvanassa
amatadundubhighosanaṃ pubbanimittaṃ. Andubandhanādīṇaṃ chedo
mānavinibandhabhedanaṃ pubbanimittaṃ. Mahājanassa rogavigamo tasseeva
sakalavaṭṭadukkarogavigamabhūtassa saccapaṭilābhassa pubbanimittaṃ.
“Mahājanassā”ti padaṃ “mahājanassa dībbacakkhupaṭilābhassa, mahājanassa
dībbasotadhātupaṭilābhassā”tiādīnā tattha tattha ānetvā sambandhitabbaṃ.
Iddhipādabhāvanāvasena sātisaṃyāññajavasampattisiddhīti āha “pīṭhasappīṇaṃ
javasampadā caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimitta”nti.
Supaṭṭanasampāpuṇaṇaṃ catupaṭisambhidādhigamaṃ pubbanimittaṃ.
Atthādīṇurūpaṃ atthādīsū sampaṭipattibhāvato. Ratanāṇaṃ sakatejobhāsītattaṃ
yaṃ lokassa dhammobhāsaṃ dassessati, tena tassa sakatejobhāsītattassa
pubbanimittaṃ.

Catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ tassa sabbaso veravūpasamanato.
Ekādasagginibbāpanassa pubbanimittaṃ dunnibbāpananibbānabhāvato.
Ñāṇālokaḍḍassanaṃ pubbanimittaṃ anāloke ālokaḍḍanabhāvato. Nibbānārasenāti
kilesāṇaṃ nibbāyanārasena. Ekarasabhāvassāti sāsanaṃ sabbattha
ekarasabhāvassa, taṇca kho amadhurassa lokassa sabbaso madhurabhāvāpādanena.
Dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindaṇaṃ pubbanimittaṃ sabbaso
diṭṭhigatavātāpanāvanāvasena. Ākāśādiappaṭiṭṭhavisamacañcalaṭṭhāṇaṃ pahāya
sakuṇāṇaṃ pathavigamaṇaṃ tādisaṃ micchāgāhaṃ pahāya sattāṇaṃ pañehi
ratanattayasaraṇagamaṇaṃ pubbanimittaṃ. Bahujanakantatāyāti candassa viya
bahujanassa kantatāya. Sūriyassa uṇhasītavivajjitautusukhatā
pariḷāhavivajjitakāyikacetāsukhappattiyā pubbanimittaṃ. Devatāṇaṃ
appaṭṭānādīhi kīḷaṇaṃ pamoduppatti bhavantaḡamaṇena,
dhammasabhāvabodhanaṇa ca udāvanāvasena pamodavibhāvanassa pubbanimittaṃ.
Dhammavegaṇassanassāti desaṇāññāvegena dhammāmatassa vassanaṃ
pubbanimittaṃ. Kāyagaṭāsativāsenā laddhaṃ jhāṇaṃ pādakaṃ katvā
uppāditamaggaphalasukhānubhavo kāyagaṭāsatiamatapaṭilābho, tassa paṇa
kāyassāpi atappakasukhāvahattā khudāpipāsāpīḷanābhāvo pubbanimittaṃ vutto.

Atthakathāyaṃ pana khudaṃ, pipāsañca bhinditvā vuttaṃ. Tattha pubbanimittānaṃ bhedo visesasāmaññavibhāgena, gobalībaddaṇāyena ca gahetabbo. “Sayamevā”ti padaṃ “atthaṅgikamaggadvāravivaraṇassā”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. Bharitabhāvassāti paripuṇṇabhāvassa. “Ariyaddhajamālāmālītāyāti kāsāyaddhajamālāvantatāyā”ti keci, sadevakassa lokassa pana ariyamaggabojjhaṅgaddhajamālāhi mālibhāvassa pubbanimittaṃ. Yaṃ panettha anuddhaṭaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Etthāti “sampatijāto”tiādinā āgate imasmiṃ vāre. Vissajjitova, tasmā amhehi idha apubbaṃ vattabbaṃ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṃ gacchantopi mahāsatto ākāseṇa gacchanto viya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṃ dhammatā ti idaṃ niyativādavasena kathanaṃ. Pubbe purimajātisu tādisassa puññasambhārakammaṃ katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ pubbekatakammavādavasena kathanaṃ. Imesaṃ sattānaṃ upari īsanasīlatāya yathāsakaṃ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṃ attano phalassa nibbattanaṃ mahāpurisopi sadevakaṃ lokaṃ abhibhavituṃ samatthena ulāreṇa puññakammena nibbattito, tena issareṇa nimmito nāma, tassa cāyaṃ nimmānaviseso, yadidaṃ mahānubhāvātā, yāya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ issaranimmānavasena kathanaṃ. Evaṃ taṃ taṃ bahulaṃ vatvā kiṃ imāya pariyāyakathāyāti avasāne ujukameva byākari. Sampatijāto pathaviyaṃ kathaṃ padasā gacchati, evaṃ mahānubhāvo ākāseṇa maññe gacchatīti parikkappanasena ākāseṇa gacchanto viya ahoṣi. Sīghataraṃ pana sattapadavīti hāreṇa gatattā dissamānarūpopi mahājanassa adissamāno viya ahoṣi. Acelakabhāvo, khuddakasarīratā ca tādisassa iriyāpathassa na anucchavikāti kammānubhāvasaṅjanitapaṭihāriyavasena alaṅkatapaṭiyatto viya, soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsīti veditabbaṃ. Mahāsattassa puññānubhāveṇa tadā tathā upaṭṭhānamattamevetanti. Pacchā bāladāraṇa ahoṣi, na tādisoti. Buddhabhāvānucchavikassa bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā parisā cassa byākaraṇeṇa buddhena viya...pe... attamanā ahoṣi.

Sabbadhammatāti sabbā soḷasavidhāpi yathāvuttā dhammatā sabbabodhisattānaṃ hontīti veditabbā puññañāṇasambhāradassanena nesaṃ ekasadisattā.

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

33. Dukūlacumbaṭaketi daharassa nipajjanayogyatāvasena paṭisaṃhaṭadukūlasukhume. “Khattiyo brāhmaṇo”ti evamādi jāti. “Koṇḍañño gotamo”ti evamādi gottamaṃ. “Poṇikā cikkhallikā sākiyā koḷiyā”ti evamādi kulapadeso. Ādi-saddena rūpissariyaparivārādisabbasampattiyo saṅgaṇhāti. Mahantassāti vipulassa, ulāressāti attho. Nipphattiyoti siddhiyo. Gantabbagatīyāti gati-saddassa kammaśādhanaṭamāha. Upapajjanavasena hi sucaritaduccaritehi gantabbāti gatiyo, upapattibhavaviseso. Gacchati yathāruci pavattatīti gati, ajjhāsaya. Paṭisaraṇeti parāyaṇe avassaye. Sabbasaṅkhatavisamūyuttassa hi arahato nibbānameva taṃpaṭisaraṇaṃ. Tyāhanti te ahaṃ.

Dasavidhe kusalaḍḍhamme, agarahite ca rājadhamme niyuttoti dhammiko. Tena ca dhammena sakalaṃ lokaṃ raṇjetīti dhammarājā. Yasmā cakkavattī dhammena ṇāyena rajjaṃ adhigacchati, na adhammena, tasmā vuttaṃ “dhammena laddharajjattā dhammarājā”ti. Catūsu disāsu samuddapariyosānatāya caturantā nāma tattha tattha dīpe mahāpathavīti āha “puratthima...pe... issaro”ti. Vijitāvīti

vijetabbassa vijitavā, kāmakodhādikassa abbhantarassa, paṭirājabhūtassa bāhirassa ca arigaṇassa vijayi, vijetvā ṭhitoti attho. Kāmaṃ cakkavattino kenaci yuddhaṃ nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā “vijitasāṅgāmo”ti vuttaṃ. Janapadova catubbidhaacchariyadhammādisamannāgate asmiṃ rājini thāvariyaṃ kenaci asaṃhāriyaṃ daḷhaṃ bhattabhāvaṃ patto, janapade vā attano dhammikāya paṭipattiyaṃ thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti janapadatthāvariyaṃ patto. Manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitadhanaharaṇādinaṃ parasāhasakāritāya sāhasikā.

Ratijanaṇaṭṭhenaṭi atappakapītisomanassuppadanena. Saddatthato pana rametīti ratanaṃ. “Aho manohara”nti citte kattabbatāya cittikataṃ. “Svāyaṃ cittikāro tassa pūjanīyatāyā”ti cittikatanti pūjanīyanti atthaṃ vadanti. Mahantaṃ vipulaṃ aparimitaṃ mūlaṃ agghatīti mahagghaṃ. Natthi etassa tulā upamāti atulaṃ, asadisāṃ. Kadāci eva uppajjanato dukkhena laddhabbattā dullabhadassanaṃ. Anomehi ulāraguṇeheva sattehi paribhuñjitabbato anomasattaparibhogaṃ. Idāni nesaṃ cittikatādiatthānaṃ savisesaṃ cakkaratane labbhamānataṃ dassetvā itaresupi te atidisituṃ “cakkaratanassa cā”tiādi āraddhaṃ. Aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti rañño anaññasādhāraṇissariyādisampattiṇilābhahetuto, sattānañca yathicchitathapaṭilābhahetuto. Aggho natthi ativiya ulārasamujjalasattaratanaṃ mayattā, acchariyabbhutamahānubhāvatāya ca. Yadaggena mahagghaṃ, tadaggena atulaṃ. Sattānaṃ pāpajigucchanaṃ vigatakāḷako puññapasutatāya maṇḍabhūto yādiso kālo buddhuppādāraho, tādise eva cakkavattinampi sambhavoti āha “yasmā ca panā”tiādi. Upamāvasena cetāṃ vuttaṃ, upamopameyyānañca na accantameva sadisatā. Tasmā yathā buddhā kadāci karahaci uppajjanti, na tathā cakkavattino, evaṃ santepe cakkavattivattaparipūraṇassāpi dukkarabhāvatopi dullabhuppādāyevāti, iminā dullabhuppādātāsāmaññaṃ tesaṃ dullabhadassanātā vuttāti veditabbaṃ. Kāmaṃ cakkaratanānubhāvena sijjhamāno guṇo cakkavattiparivārasādhāraṇo, tathāpi “cakkavattī eva naṃ sāmibhāvena visavitāya paribhuñjati”ti vattabbaṃ arahati tadatthaṃ uppajjanatoti dassento “tadeta”ntiādimāha. Yathāvuttānaṃ pañcannaṃ, channampi vā atthānaṃ itararatanesupi labbhanato “evaṃ sesānipī”ti vuttaṃ. Hatthiassa-pariṇāyakaratanehi ajitavijayato, cakkaratanena ca parivārabhāvena, sesehi paribhogūpakaraṇabhāvena samannāgato. Hatthiassamaṇiitthiratanehi paribhogūpakaraṇabhāvena sesehi parivārabhāvenāti yojanā.

Catunnaṃ mahādīpānaṃ sirivibhavanti tattha laddhaṃ sirisampattiñceva bhogasampattiñca. Tādisamevāti “purebhattamevā”tiādinā vuttānubhāvameva. Yojanappamāṇaṃ padesaṃ byāpanena yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ. Atidīghatādichabbidhadosaparivajjitaṃ.

Sūrāti sattivanto, nibbhayāti atthoti āha “abhīrukā”ti. Aṅganti kāraṇaṃ. Yena kāraṇena “vīrā”ti vucceyyuṃ, taṃ vīraṇaṃ. Tenāha “vīriyassetāṃ nāma”nti. Yāva cakkavāḷapabbatā cakkassa vattanato “cakkavāḷapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyanta”nti vuttaṃ. “Adaṇḍenā”ti imināva dhanadaṇḍassa, sarīradaṇḍassa ca akaraṇaṃ vuttaṃ. “Asatthenā”ti iminā pana senāya yujjhanassāti tadubhayaṃ dassetuṃ “ye katāparādhe”tiādi vuttaṃ. Vuttappakāraṇanti sāgarapariyantaṃ.

“Rañjanaṭṭhena rāgo, taṇhāyanaṭṭhena taṇhā”ti pavattiākārabhedena lobho eva dvidhā vutto. Tathā hissa dvidhāpi chadanaṭṭho ekantiko. Yathāha “andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo sahate nara”nti, “taṇhāchadanachāditā”ti ca. Iminā nayena

dosādīnampi chadanattho vattabbo. Kilesaggahaṇena vicikicchādayo sesakilesā vuttā. Yasmā te sabbe pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhanti kusalapavattiṃ nivārenti, tasmā te “chadanā, chadā”ti ca vuttā. Vivaṭṭacchadāti ca o-kārassa ā-kāraṃ katvā niddeso.

35. Tāsanti dvinnampi nipphattīnaṃ. Nimittabhūtānīti ñāpakakāraṇabhūtāni. Tathā hi lakkhīyati mahāpurisabhāvo etehīti lakkhaṇāni. Tānagamanādīsu bhūmiyaṃ suṭṭhu samaṃ patiṭṭhitā pādā etassāti suppatiṭṭhitapādo. Taṃ panassa suppatiṭṭhitapādataṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “yathā”tiādi vuttaṃ. Tattha aggatalanti aggapādatalaṃ. Paṇhīti paṇhitalaṃ. Passanti pādatalassa dvīsu passesu ekekaṃ, ubhayameva vā pariyantaṃ passaṃ. “Assa panā”tiādi anvayato atthavibhāvanaṃ. Suvaṇṇapādukatalamiva ujukaṃ nikkhipiyamānaṃ. Ekappahārenevāti ekakkhaṇeyeva. Sakalaṃ pādatalaṃ bhūmiṃ phusati nikkhipane. Ekappahāreneva sakalaṃ pādatalaṃ bhūmito utṭhahatīti yojanā. Tasmā ayaṃ suppatiṭṭhitapādoti nigamanaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ anupubbaninnādiacchariyabbhutaṃ nissandaphalaṃ, taṃ parato lakkhaṇasuttavaṇṇanāyaṃ āvibhavissatīti.

Nābhi dissatīti lakkhaṇacakkassa nābhi parimaṇḍalasaṇṭhānā supariyattā hutvā dissati, labbhatīti adhippāyo. Nābhiparicchināti tassaṃ nābhiyaṃ paricchinā paricchedavasena ṭhitā. Nābhimukhaparikkhepapaṭṭoti pakaticakkassa akkhabbhāhatapariharaṇatthaṃ nābhimukhe ṭhapetabbaṃ parikkhepapaṭṭo, tappatiṭṭhanna idha adhippeto. Nemimaṇikāti nemiyaṃ āvalibhāvena ṭhitamaṇikālekha. Sambahulavāroti bahuvīdhalekhaṇavibhāvanavāro. Sattīti āvudhasatti. Sirivacchoti siriaṅgā. Nandīti dakkhiṇāvattaṃ. Sovattikoti sovattiaṅgo. Vaṭṭasakoti āveḷaṃ. Vaḍḍhamānakanti purimahādīsu dīpaṅkaṃ. Morahatthakoti morapiṇchakalāpo, morapiṇchapaṭṭisibbito vā bījanīviseso. Vāḷabījanīti cāmarivālaṃ. Siddhatthādi puṇṇaghaṭapūṇapātiyo. “Cakkavāḷo”ti vatvā tassa padhānavayave dassetuṃ “himavā sineru...pe... sahassānī”ti vuttaṃ. “Cakkavattiraṇṇo parisam upādāyā”ti idaṃ hatthiratanādīnampi tattha labbhamānabhāvadassanaṃ. Sabbotisattiādiko yathāvutto aṅgaviseso cakkalakkhaṇasseva parivāroti veditabbo.

“Āyatapaṇhī”ti idaṃ aññesaṃ paṇhito dīghataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana atidīghatanti āha “paripuṇṇapaṇhī”ti. Yathā pana paṇhilakkhaṇaṃ paripuṇṇaṃ nāma hoti, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Āraggenāti maṇḍalāya sikhāya. Vaṭṭetvāti yathā suvaṭṭaṃ hoti, evaṃ vaṭṭetvā.

Rattakambalagenḍukasadisāti rattakambalamayagenḍukasadisā.

“Makkaṭassevā”ti dīghabhāvaṃ, samatañca sandhāyetaṃ vuttaṃ. Niyyāsatenenāti chattiritaniyyāsādiniyyāsasammissena telena, yaṃ “surabhiniyyāsa”ntipi vadanti. Niyyāsatelaggahaṇaṇcettha haritālavaṭṭiyā ghanasiniddhabhāvadassanaṃ.

Yathā satakkhattuṃ vihatam kappāsapaṭalaṃ sappimaṇḍe osāritaṃ ativiya mudu hoti, evaṃ mahāpurisassa hatthapādāti dassento “sappimaṇḍe”tiādimāha. Talunāti sukhumālā.

Cammenāti aṅgulantaraveṭhitacamma. Paṭibaddhaaṅgulantaroti ekato sambaddhaaṅgulantaro na hoti. Ekappamānāti dīghato samānappamānā. Yavalakkhaṇanti abbhantarato aṅgulipabbe ṭhitaṃ yavalakkhaṇaṃ. Paṭivijjhitvāti taṃtaṃpabbānaṃ samānadesatāya aṅgulīnaṃ pasāritakālepi aññamaññaṃ vijjhitāni viya phusitvā tiṭṭhanti.

Saṅkhā vuccanti gopphakā, uddhaṃ saṅkhā etesanti ussaṅkhā, pādā. Piṭṭhipādeti piṭṭhipādasamīpe. Tenāti piṭṭhipāde t̥hitagopphakabhāvena baddhā hontīti yojanā. Tayidaṃ “tenā”ti padaṃ uparipadadvayepi yojetabbaṃ “tena baddhabhāvena na yathāsukhaṃ parivaṭṭanti, tena yathāsukhaṃ napaṛivaṭṭanena gacchantānaṃ pādatalānīpi na dissantī”ti. Uparīti piṭṭhipādato dvitiaṅgulimattaṃ uddhaṃ, “caturaṅgulamatta”nti ca vadanti. Nigūlāhāni ca honti, na aññesaṃ viya paññāyamānāni. Tenāti gopphakānaṃ upari patit̥thitabhāvena. Assāti mahāpurisassa. Satipi desantarappavattiyaṃ niccaloti dassanattamaṃ nābhiggahaṇaṃ. “Adhokāyova iñjati”ti idaṃ purimapaḍassa kāraṇavacanaṃ. Yasmā adhokāyova iñjati, tasmā nābhito...pe... niccalo hoti. “Sukhena pādā parivaṭṭanti”ti idaṃ pana purimassa, pacchimassa ca kāraṇavacanaṃ. Yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti, tasmā adhokāyova iñjati, yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti, tasmā puratopi...pe... pacchatoyevāti.

Yasmā eṇimigassa samantato ekasadisamaṃsā anukkamena uddhaṃ thūlā jaṅghā honti, tathā mahāpurisassāpi, tasmā vuttaṃ “eṇimigasadisajaṅgho”ti. Paripuṇṇajaṅghoti samantato maṃsūpacayena paripuṇṇajaṅgho. Tenāha “na ekato”tiādi.

Etenāti “anonamanto”tiādivacanena, jāṇuphāsubhāvadīpanenāti attho. Avasesajanāti iminā lakkhaṇena rahitajanā. Khujjā vā honti heṭṭhimakāyato uparimakāyassa rassatāya, vāmanā vā uparimakāyato heṭṭhimakāyassa rassatāya, etena t̥hapetvā sammāsambuddhaṃ, cakkavattinañca itare sattā khujjapakkhikā, vāmanapakkhikā cāti dasseti.

Kāmaṃ sabbāpi padumakaṇṇikā suvaṇṇavaṇṇāva, kañcanapadumakaṇṇikā pana pabhassarabhāvena tato sātisaṃyāti āha “suvaṇṇapadumakaṇṇikasadiṣeḥ”ti. Ohitanti samohitaṃ antogadhaṃ. Tathābhūtaṃ pana taṃ tena channaṃ hotīti āha “paṭicchanna”nti.

Suvaṇṇavaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇavaṇṇoti ayamettha atthoti āha “jātihiṅgulakenā”tiādi, svāyamattho āvuttiñāyena ca veditabbo. Sarīrapariyāyo idha vaṇṇa-saddoti adhippāyo. Paṭhamavikappaṃ vatvā tathārūpāya pana ruḷhiyā abhāvaṃ manasi katvā vaṇṇadhātupariyāyameva vaṇṇa-saddaṃ gahetvā dutiyavikappo vutto. Tasmā padadvayenāpi suniddhantasuvaṇṇasadisachavivaṇṇoti vuttaṃ hoti.

Rajoti sukhumarajo. Jallanti malīnabhāvāvaho reṇusañcayo. Tenāha “malaṃ vā”ti. Yadi vivattati, kathaṃ nhānādīnīti āha “hatthadhovanādīnī”tiādi.

Āvaṭṭapariyosāneti padakkhiṇāvaṭṭanavasena pavattassa āvaṭṭassa ante.

Brahmuno sarīraṃ purato vā pacchato vā anonamitvā ujukameva uggaṭanti āha “brahmā viya ujugatto”ti. Sā panāyaṃ ujugattatā avayavesu buddhippattesu daṭṭhabbā, na daharakāleti vuttaṃ “uggatadīghasarīro bhavissati”ti. Itaresūti “khandhajāṇūsū”ti imesu dvīsu t̥hānesu namantā purato namantīti ānetvā sambandho. Passavaṅkāti dakkhiṇapassena vā vāmapassena vā vaṅkā. Sūlasadisāti potthakarūpakaraṇe t̥hapitasūlapādasadisā.

Hatthapiṭṭhiādivasena satta sarīravayavā ussadhā upacitamamaṃsā etassāti sattussado. At̥thikoṭīyo paññāyantīti yojanā. Nigūlhasirājālehīti lakkhaṇavacanametanti tena nigūlhaat̥thikoṭīhīti vuttameva hotīti. Hatthapiṭṭhādīhīti ettha ādi-saddena

aṃsakūṭakhandhakūṭānaṃ saṅgahe siddhe taṃ ekadesena dassento “vaṭṭetvā...pe...
khandhenā”ti āha. “Silārūpakāṃ viyā”tiādinā vā nigūḷhaaṃsakūṭatāpi vibhāvitā
yevāti daṭṭhabbaṃ.

Sīhassa pubbaddhaṃ sīhapubbaddhaṃ, paripuṇṇāvayavatāya sīhapubbaddhaṃ viya
sakalo kāyo assāti sīhapubbaddhakāyo. Tenāha “sīhassa pubbaddhakāyo viya sabbo
kāyo paripuṇṇo”ti. Sīhassevāti sīhassa viya. Dussaṇṭhitavisaṇṭhito na hotīti duṭṭhu
saṇṭhito, virūpasāṇṭhito ca na hoti, tesāṃ tesāṃ avayavānaṃ ayuttabhāvena,
virūpabhāvena ca saṇṭhito upagato na hotīti attho. Saṇṭhantīti saṇṭhahanti. Dīghehīti
aṅgulināsādīhi. Rassehīti gīvādīhi. Thūlehīti ūrubāhuādīhi. Kisehīti
kesalomamajjhādīhi. Puthulehīti akkhihatthatalādīhi. Vaṭṭehīti jaṅghahatthādīhi.

Satapuññalakkaṇatāya nānācittena puññacittena cittito sañjātacittabhāvo “īdiso eva
buddhānaṃ dhammakāyassa adhiṭṭhānaṃ bhavituṃ yutto”ti dasapāramīhi sajjito
abhisāṅkhato, “dānacittena puññacittena”ti vā pāṭho, dānavasena, sīlādivasena ca
pavattapuññacittena attho.

Dvinnaṃ koṭṭānaṃ antaranti dvinnaṃ piṭṭhibāhānaṃ vemajjhaṃ piṭṭhimajjhassa
uparibhāgo. Citaṃ paripuṇṇanti aninnabhāvena citaṃ, dvīhi koṭṭehi samatalatāya
paripuṇṇaṃ. Uggammāti uggantvā, aninnaṃ samatalaṃ hutvāti adhippāyo. Tenāha
“suvaṇṇaphalakaṃ viyā”ti.

Nigrodho viya parimaṇḍaloti parimaṇḍalanigrodho viya parimaṇḍalo,
“nigrodhaparimaṇḍalaparimaṇḍalo”ti vattabbe ekassa parimaṇḍala-saddassa lopam
katvā “nigrodhaparimaṇḍalo”ti vutto. Tenāha “samakkhandhasākho nigrodho”tiādi.
Na hi sabbo nigrodho parimaṇḍaloti, parimaṇḍalasaddasannidhānena vā
parimaṇḍalova nigrodho gayhatīti ekassa parimaṇḍalasaddassa lopena vināpi
ayamattho labbhatīti āha “nigrodho viya parimaṇḍalo”ti. Yāvatako assāti
yāvatakvassa o-kārassa va-kārādesaṃ katvā.

Samavaṭṭitakkhandhoti samaṃ suvaṭṭitakkhandho. Koñcā viya dīghagalā, bakā viya
vaṅkagalā, varāhā viya puthulagalāti yojanā. Suvaṇṇāḷiṅgasadisoti
suvaṇṇamayakhuddakamudiṅgasadisoti.

Rasaggasaggīti madhurādibhedam rasam gasanti anto pavesantīti rasaggasā
rasaggasānaṃ aggā rasaggasaggā, tā etassa santīti rasaggasaggī. Tenāti ojāya
apharaṇena hīnadhātukattā te bahvābādā honti.

Hanūti sannissayadantādhārassa samaññā, taṃ bhagavato sīhassa hanu viya, tasmā
bhagavā sīhahanu. Tattha yasmā buddhānaṃ rūpakāyassa, dhammakāyassa ca
upamā nāma hīnūpamāva, natthi samānūpamā, kuto adhikūpamā, tasmā ayampi
hīnūpamāti dassetuṃ “tatthā”tiādi vuttaṃ. Yasmā mahāpurisassa
heṭṭhimānurūpavaseneva uparimampi saṇṭhitaṃ, tasmā vuttaṃ “dvepi
paripuṇṇānī”ti, tañca kho na sabbaso parimaṇḍalatāya, atha kho
tibhāgāvasamaṇḍalatāyāti āha “dvādasīyā pakkhassa candasadisānī”ti.
Sallakkhetvāti attano lakkhaṇasatthānusārena upadhāretvā. Dantānaṃ uccanīcatā
abbhantarabāhirapassavasenapi veditabbā, na aggavaseneva. Tenāha
“ayapaṭṭakena chinnaṃsaṅkhaṇaṃ viyā”ti. Ayapaṭṭakanti kakacaṃ adhippetam.
Samā bhavissanti, na visamā, samasaṇṭhānāti attho.

Sātisayaṃ mududīghaputhulatādippakāraguṇā hutvā bhūtā jātāti pabhūtā, bha-
kāraṇa ha-kāraṃ katvā pahūtā jivhā etassāti pahūtajivho.

Vicchinditvā vicchinditvā pavattasaratāya chinnassarāpi. Anekākāratāya bhinnassarāpi. Kākassa viya amanuññasaratāya kākassarāpi. Apalibuddhattāti anupaddutavattukattā, vatthūti ca akkharuppattiṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Aṭṭhaṅgasamannāgatoti ettha aṅgāni parato āgamissanti. Mañjughosoti madhurassaro.

Abhinīlanettoti adhikanīlanetto, adhiatā ca sātisayaṃ nīlabhāvena veditabbā, na nettanīlabhāvasseva adhiababhāvatoti āha “na sakalanīlanetto”tiādi. Pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena. Nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā.

“Cakkhubhaṇḍanti akkhidala”nti keci. “Akkhidalavaṭuma”nti añṇe. Akkhidalehi pana saddhiṃ akkhibimbanti veditabbaṃ. Evañhi viniggatagambhīrajotanāpi yuttā hoti. “Adhippeta”nti iminā ayamettha adhippāyo ekadesena samudāyupalakkhaṇañāyenāti dasseti. Yasmā pakhuma-saddo loke akkhidalalomesu niruḷho, tenevāha “mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīni”ti.

Kiñcāpi uṇṇā-saddo loke avisesato lomapariyāyo, idha pana lomavisesavācakoti āha “uṇṇā loma”nti. Nalāṭavemajjhe jātāti nalāṭamajjhagatā jātā. Odātātāya upamā, na mudutāya. Uṇṇā hi tatopi sātisayaṃ mudutarā. Tenāha “sappi maṇḍe”tiādi. Rajatapubbuḷakanti rajatamayatāarakamāha.

Dve atthavase paṭicca vuttanti yasmā buddhā, cakkavattino ca paripuṇṇanalāṭātāya, paripuṇṇasīsabimbatāya ca “uṇhīsāsīsā”ti vuccanti, tasmā te dve atthavase paṭicca “uṇhīsāsīsō”ti idaṃ vuttaṃ. Idāni taṃ atthadvayaṃ mahāpurise suppatitṭhitanti “mahāpurisassa hī”tiādi vuttaṃ. Saṇhatamatāya, suvaṇṇavaṇṇatāya, pabhassaratāya, paripuṇṇatāya ca rañño bandhauṇhīsapaṭṭo viya virocati. Kapisīsāti dvidhābhūtasīsā. Phalāsīsāti phalitasīsā. Aṭṭhisīsāti maṃsassa abhāvato ativiya aṭṭhitāya, patanubhāvato vā taconaddhaaṭṭhimattasīsā. Tumbasīsāti lābusadisāsīsā. Pabbhārasīsāti piṭṭhibhāgena olambamānasīsā. Purimanayenāti paripuṇṇanalāṭatāpakkena. Uṇhīsaveṭṭhitasīsō viyāti uṇhīsapaṭṭena veṭṭhitasīsapadeso viya. Uṇhīsāṃ viyāti chekena sippinā viracitauṇhīsamaṇḍalaṃ viya.

Vipassīsamaññāvaṇṇanā

37. Tassa vitthāroti tassa lakkhaṇapariggaṇhane nemittakānaṃ santappanassa vitthāro vitthārakathā. Gabbhokantiyaṃ nimittabhūta supinapaṭiggāhakasantappane vuttōyeva. Niddosenāti khārikaloṇikādidosarahitena. Dhātiyoti thañṇapāyikā dhātiyo. Tā hi dhāpenti thañṇaṃ pāyentīti dhātiyo. “Tathā”ti iminā “saṭṭhi”nti padaṃ upasaṃharati, sesāpīti nhāpikā, dhārikā, parihārikāti imā tividhā. Tāpi dahanti vidahanti nhānaṃ dahanti dhārentīti “dhātiyo” tveva vuccanti. Tattha dhāraṇaṃ urasā, ūrunā, hatthehi vā suciraṃ velaṃ sandhāraṇaṃ. Pariharaṇaṃ añṇassa aṅkato attano aṅkaṃ, añṇassa bāhuto attano bāhuṃ upasaṃharantehi haraṇaṃ sampāpanaṃ.

38. Mañjussaroti saṇhassaro. Yo hi saṇho, so kharo na hotīti āha “akharassaro”ti. Vaggussaroti manorammassaro, manorammatā cassa cāturiyane puñṇayogatoti āha “chekanipuṇassaro”ti. Madhurassaroti sotasukhassaro, sotasukhatā cassa ativiya iṭṭhabhāvenāti āha “sātassaro”ti. Pemaṇiyassaroti piyāyitabbassaro, piyāyitabbatā cassa suṇantānaṃ attani bhattisamuppādanenāti āha “pemaṇanakassaro”ti.

Karavīkassaroti. Karavīkasaddo yesaṃ sattānaṃ sotapathaṃ upagacchati, te attano sarasampattiyaṃ pakatiṃ jahāpetvā avase karonto attano vase vatteti, evaṃ madhuroti dassento “tatrida”ntiādimāha. Tattha “karavīkasakuṇe”tiādi tassa sabhāvakathanāṃ. Laṭṭanti pīvegasamuṭṭhitaṃ līlaṃ. Chaḍḍetvāti “saṅkharaṇampi madhurasaddasavanantarāyakara”nti tiṇāni apanetvā. Anikkhipitvāti bhūmiyaṃ anikkhipitvā ākāsatameva katvā. Anubaddhamigā vāḷamigeḥi. Tato maraṇabhayaṃ hitvā. Pakkhe pasāretvāti pakkhe yathāpasārite katvā apatantā tiṭṭhanti.

Suvaṇṇapañjaraṃ vissajjesi yojanappamāṇe ākāse attano āṇāya pavattanato. Tenāha “so rājāṇāyā”tiādi. Laṭṭisūti laṭṭitaṃ kātuṃ ārabhiṃsu. Taṃ pītinti taṃ buddhaguṇārammaṇaṃ pītiṃ teneva nīhārena punappunaṃ pavattaṃ pītiṃ avijahitvā vikkhambhitakilesā therānaṃ santike laddhadhammassavanasappāyā upanissayasampattiyaṃ paripakkaññatāya sattahi...pe... patiṭṭhāsi. Sattasatamattena orodhajanena saddhiṃ padasāva therānaṃ santikaṃ upagatatā “sattahi jaṅghasatehi saddhi”nti vuttaṃ. Tatoti karavīkasaddato. Satabhāgena...pe... veditabbo
anekakappakoṭisatasambhūtapuññasambhārasamudāgatavattusampattibhāvato.

39. Kammavipākajanti sātisayasucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ dūrepi ārammaṇaṃ sampaṭicchanasamatthaṃ kammavipākena sahaajātaṃ, kammaṃ vā vipākabhāvena jātaṃ pasādacakkhu. Duvidhañhi dibbacakkhuṃ kammamayaṃ, bhāvanāmayanti. Tatridaṃ kammamayanti āha “na bhāvanāmaya”nti. Bhāvanāmayaṃ pana bodhimūle uppajjissati. Ayaṃ “so”ti sallakkaṇaṃ kāmaṃ manoviññāṇena hoti, cakkhuviññāṇena pana tassa tathā vibhāvitattā manoviññāṇassa tattha tathāpavattīti āha “yena nimittaṃ...pe... sakkoti”ti.

40. Vacanatthoti saddattho. Nimīlananti nimīlanadassanaṃ navisuddhaṃ, tathā ca akkhīni avivaṭṭāni nimīladassanassa na visuddhibhāvato. Tabbipariyāyato pana dassanaṃ visuddhaṃ, vivaṭṭāncāti āha “antarantarā”tiādi.

41. Nī-iti - jānanatthaṃ dhātuṃ gahetvā āha “panayati jānāti”ti. Yato vuttaṃ “animittā na nāyare”ti, “vidūbhi neyyaṃ naravarassā”ti ca. Nī-iti pana pavattanatthaṃ dhātuṃ gahetvā “nayati pavatteti”ti. Appamatto ahosi tesu tesu kiccakaraṇīyesu.

42. Vassāvāso vassaṃ uttarapadalopena, tasmā vassaṃ, vasse vā, sannivāsaphāsutāya arahatīti vassiko, pāsādo. Māsā pana vasse utumhi bhavāti vassikā. Itaresūti hemantikaṃ gimhikanti imesu. Eseva nayoti uttarapadalopena niddesaṃ atidisati.

Nātiucco hoti nātinīcoti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjhalakkhaṇatāya nātiucco hoti, nātinīco. Assāti pāsādassa. Nātibahūnīti gimhikassa viya na atibahūni. Nātitanūnīti hemantikassa viya na khuddakāni, tanutarajālāni ca. Missakānevāti hemantike viya na uḥhaniyāneva, gimhike viya ca na sītaniyāneva, atha kho ubhayamissakāneva. Tanukānīti na puthulāni. Uḥhappavesanattāyāti sūriyasantāpānuppavesāya. Bhittiniyūhānīti dakkhiṇapasse bhittisu niyūhāni. Siniddhanti sinehavantāṃ, siniddhaggahaṇeneva cassa garukatāpi vuttā eva. Kaṭukasannissitanti tikaṭukādikaṭukadrabbūpasañhitaṃ. Udakayantānīti udakadhārāvissandayantāni. Yathā jalayantāni, evaṃ himayantānīpi tattha karonti eva. Tasmā hemante viya himāni patantāniyeva hontīti ca veditabbaṃ.

Sabbatthānānipīti sabbāni paṭikiriyaṇhānabhojanakīlāsañcaraṇādiṭṭhānānipi, na nivasaṭṭhānāniyeva. Tenāha “dovārikāpī”tiādi. Tattha kāraṇamāha “rājā kirā”tiādi.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jiṇṇapurisavaṇṇanā

44. Gopānasivaṅkanti vaṅkagopānasī viya. Vaṅkānañhi vaṅkabhāvassa nidassanattamaṃ avaṅkagopānasīpi gayhati. Ābhoggavaṅkanti ādito paṭṭhāya abbhuggatāya kuṭīlasarīratāya vaṅkaṃ. Tenāha “khandhe”tiādi. Daṇḍaparam daṇḍaggahaṇaparam ayanam gamanam etassāti daṇḍaparāyanam, daṇḍo vā param āyanam gamanakāraṇam etassāti daṇḍaparāyanam. Tṭhānādīsu daṇḍo gati avassayo etassa tena vinā appavattanatotī daṇḍagatikam, gacchati etenāti vā gati, daṇḍo gati gamanakāraṇam etassāti daṇḍagatikam. Daṇḍapaṭisaraṇanti etthāpi eseva nayo. Jarāturanti jarāya kilantaṃ assavasam. Yadā ratho purato hotīti dvedhāpathe sampatte purato gacchante balakāye tattha ekam saṅṭhānam āruḷho majjhe gacchanto bodhisattena āruḷho ratho itaram saṅṭhānam gacchanto yadā purato hoti. Pacchā balakāyoti tadā pacchā hoti sabbo balakāyo. Tādise okāseti tādise vuttappakāre maggappadese. Tam purisanti tam jiṇṇapurisam. Suddhāvāsāti siddhatthādīnam tiṇṇam sammāsambuddhānam sāsane brahmacariyam caritvā suddhāvāsabhūmiyam nibbattabrahmāno. Te hi tadā tattha tiṭṭhanti. “Kiṃ paneso jiṇṇo nāmā”ti eso tayā vuccamāno kiṃ atthato, tam me niddhāretvā kathehīti dasseti. Aniddhāritasarūpattā hi tassa attano bodhisatto liṅgasabbanāmena tam vadanto “ki”nti āha. “Yathā kiṃ te jāta”nti dvayameva hi loke yebhuyyato jāyati itthi vā puriso vā, tathāpi tam liṅgasabbanāmena vuccati, evam sampadamidaṃ veditabbaṃ. “Kiṃ vuttaṃ hotī”tiādi tassa aniddhāritasarūpatameva vibhāveti.

“Tena hī”tiādi “ayañca jiṇṇabhāvo sabbasādhāraṇattā mayhampi upari āpattito evā”ti mahāsattassa samvijaṇṇakāravibhāvanam. Ratham saretīti sārathi. Kīlāvihārattham uyyuttā yanti upagacchanti etanti uyyānam. Alanti paṭikkhepavacanam. Nāmāti garaṇe nipāto “kathañhināmā”tiādīsu viya. Jātiyā ādīnavadassanattamaṃ tammulassa ummulanam viya hotīti, tassa ca avassitabhāvato “jātiyā mulam khaṇanto nisīdī”ti āha. Siddhe hi kāraṇe phalam siddhameva hotīti. Pīlam janetvā antotudanasena sabbapaṭhamam hadayam anupavissa tṭhitattā paṭhamena sallena hadaye viddho viya nisīdīti yojanā.

Byādhipurisavaṇṇanā

47. Pubbe vuttanayenevāti “suddhāvāsā kirā”tiādinā pubbe vutteneva nayena. Ābādhikanti ābādhavantaṃ. Dukkhikanti sañjāta dukkham. Ajātanti ajātabhāvo, nibbānam vā.

Kālakatapurisavaṇṇanā

50. Bhantanettakuppalādi vividham katvā lātabbato vilāto, vayham, sivikā cāti āha “vilātanti sivika”nti. Sivikāya diṭṭhapubbattā mahāsatto citakapañjaram “sivika”nti āha. Ito paṭigatanti ito bhavato apagataṃ. Katakālanti pariyosāpitajīvanakālam. Tenāha “yattaka”ntiādi.

Pabbajitavaṇṇanā

53. Dhammaṃ caratīti dhammacaraṇo, tassa bhāvo dhammacaraṇabhāvoti dhammacariyameva vadati. Evaṃ ekekassa padassāti yathā “sādhudhammacariyāti pabbajito”ti yojanā, evaṃ “sādhusamacariyāti pabbajito”tiādīnā ekekassa padassa yojanā veditabbā. Sabbānīti “sādhudhammacariyā”tiādīsu āgatāni sabbāni dhammasamakusalapuññapadāni. Dasakusalakammappathavevacanānīti dānādīni dasakusaladhammapariyāyapadāni.

Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā

54. Pabbajitassa dhammiṃ kathaṃ sutvāti sambandho. Aññañca saṅgītanāruḷhaṃ tena tadā vuttaṃ dhammiṃ kathanti yojanā. “Vaṃsovā”ti padattayena dhammatā esāti dasseti. Cirassaṃ cirassaṃ passantī dīghāyukabhāvato. Tathā hi vuttaṃ “bahūnaṃ vassānaṃ...pe... accayenā”ti. Tenevāti na cirassaṃ diṭṭhabhāveneva. Acirakālantarikameva pubbakālakiriyaṃ dassento “jiṇṇaṃ disvā...pe... pabbajitañca disvā, tasmā ahaṃ pabbajitomhi rājā”ti āha yathā “nhatvā vatthaṃ paridahitvā gandhaṃ vilimpitvā mālaṃ piḷandhitvā bhutto”ti.

Mahājanakāyaanupabbajjāvaṇṇanā

55. “Kasmā panetthā”tiādīnā tesam caturāsītiyā paṇasahassānaṃ mahāsatte saṃbhattataṃ, saṃvegabahulatañca dasseti, yato sutatṭhāneyeva ṭhatvā ñātīmītiādīsu kiñci anāmantetvā mattavaravāraṇo viya ayomayabandhanaṃ ghanabandhanaṃ chinditvā pabbajjaṃ upagacchimsu.

Cattāro māse cārikaṃ cari na tāva ñāṇassa paripākaṃ gatattā.

Yadā pana ñāṇaṃ paripākaṃ gataṃ, taṃ dassento “ayaṃ panā”tiādimāha. Sabbeva ime pabbajitā mama gamanaṃ jānissanti, jānantā ca maṃ anubandhissanti adhippāyo. Sannisīvesūti sannisinnesu. Saṇatevāti saṇati viya saddaṃ karoti viya.

Avivekārāmānanti anabhirativivekānaṃ. Ayaṃ kālōti ayaṃ tesam pabbajitānaṃ mama gamanassa ajānanakālo. Nikkhamitvāti paṇasālāya niggantvā, mahābhinnikkhamaṇaṃ pana pageva nikkhanto. Pāramitānubhāvena utṭhitaṃ upari devatāhi dibbapaccattharaṇehi supaññattampi mahāsattassa puññānubhāvena siddhattā tena paññattaṃ viya hotīti vuttaṃ “pallaṅkaṃ paññāpetvā”ti. “Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”tiādi nayappavattaṃ caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā. Vūpakāsanti vivekavāsaṃ.

Aññenevāti yattha mahāpuriso tadā viharati, tato aññeneva disābhāgena. Kāmaṃ bodhimaṇḍo jambudīpassa majjhe nābhīṭṭhāniyo, tadā pana brahāraññe vivitte yogīnaṃ paṭisallānasāruppo hutvā tiṭṭhati, tadañño pana jambudīpappadeso yebhuyyena bahujano ākiṇṇamanusso iddho phīto ahosi. Tena te taṃ taṃ janapadadesaṃ uddissa gatā “anto jambudīpābhīmukhā cārikaṃ pakkantā”ti vuttā anto jambudīpābhīmukhā, na himavantādipabbatābhīmukhāti attho.

Bodhisattaabhinivesavaṇṇanā

57. Kāmaṃ bhagavā buddho hutvā sattasattāhāni tattheva vasi, sabbapaṭhamamā pana visākhapuṇṇamaṃ sandhāya “ekarattivāsaṃ upagatassā”ti vuttaṃ. Rahogatassāti raho janavivittaṃ ṭhānaṃ upagatassa, tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena mahāsattassa kāyavivekamāha. Paṭisallīnassāti nānārammaṇacārato cittassa nivattiyā pati sammadeva nīlīnassa tattha avisaṭacittassa, tena

cittasaṅgaṇikābhāvenassa pubbabhāgiyaṃ cittavivekamāha. Dukkhaṃti jātīadimūlakam dukkham. Kāmaṃ cutūpapātāpi jātimaraṇāni eva, maraṇajātiyova “jāyati mīyati”ti pana vatvā “cavati upapajjati”ti vacanaṃ na ekabhavapariyāpannānaṃ nesaṃ gahaṇaṃ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti dassento āha “idaṃ dvayaṃ...pe... vutta”nti. Kasmā pana lokassa kicchāpattiparivitakkane “jarāmaraṇassā”ti jarāmaraṇavasena niyamaṇaṃ katanti āha “yasmā”tiādi. Jarāmaraṇameva upaṭṭhāti āditoti adhippāyo. Abhiniviṭṭhassāti āradhassa. Paṭiccasamuppādamukhena vipassanārambhe tassa jarāmaraṇato paṭṭhāya abhiniveso aggato yāva mūlaṃ otaraṇaṃ viyāti āha “bhavaggato otarantassa viyā”ti.

Upāyamanasikārāti upāyena manasikaraṇato manasikārassa pavattanato. Idāni taṃ upāyamanasikārapariyāyaṃ yonisomanasikāraṃ sarūpato, pavattiākārato ca dassetuṃ “aniccādīni hī”tiādi vuttaṃ. Yonisomanasikāro nāma hotīti yāthāvato manasikārabhāvato. Aniccādīnīti ādi-saddena dukkhānattaasubhādīnaṃ gahaṇaṃ. Ayanti “etadahosī”ti evaṃ vutto “kimhi nu kho satī”tiādinayappavatto manasikāro. Tesam aññataroti tesu aniccādimanasikāresu aññataro eko. Ko pana soti? Aniccamanasikārova, tattha kāraṇamāha “udayabbayānupassanāvasena pavattattā”ti. Yañhi uppajjati ceva cavati ca, taṃ aniccaṃ udayavayaparicchinnattā addhuvanti katvā. Tassa pana tabbhāvadassanaṃ yāthāvamanasikāratāya yonisomanasikāro. Ito yonisomanasikārāti hetumhi nissakkavacananti tassa iminā “upāyamanasikārenā”ti hetumhi karaṇavacanena atthamāha. Samāgamo ahoṣīti yāthāvato paṭivijjhanavasena saṅgamo ahoṣi. Kiṃ pana tanti kiṃ pana taṃ jarāmaraṇakāraṇanti āha “jāti”ti. “Jātiyā kho”tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho - kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, kiṃ paccayā jarāmaraṇa”nti jarāmaraṇakāraṇaṃ pariggaṇhantassa bodhisattassa “yasmim sati yaṃ hoti, asati ca na hoti, taṃ tassa kāraṇa”nti evaṃ abyabhicārikāraṇapariggaṇhane “jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇa”nti yā jarāmaraṇassa kāraṇapariggāhikā paññā uppajjati, tāya uppajjantiyā samāgamo ahoṣīti. Sabbapadānīti “kimhi nu kho sati jāti hoti”tiādinā āgatāni jātiādīni viññānapariyosānāni nava padāni.

Dvādasapadike paṭiccasamuppāde idha yāni dve padāni aggahitāni, tesam aggahaṇe kāraṇaṃ pucchitvā vissajjetukāmo tesam gahetabbākāraṃ tāva dassento “ettha panā”tiādimāha. Paccakkhabhūtaṃ paccuppannabhavaṃ paṭhamam gahetvā tadanantaram anāgataṃ “dutiya”nti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha “avijjā saṅkhārā hi atīto bhavo”ti. Nanu cettha anāgatassāpi bhavassa gahaṇaṃ na sambhavati paccuppannavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametaṃ, kāraṇe pana gahite phalaṃ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Api cettha anāgatopi addhā atthato saṅgahito eva, yato parato “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”ntiādinā anāgataddhasaṅgahikā desanā pavattā. Tehīti avijjāsaṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. Na ghaṭiyati na sambajjhati. Mahāpuriso hi paccuppannavasena abhiniviṭṭhoti aghaṭane kāraṇamāha. Aditṭhehīti anavabuddhehi, itthambhūtalakkhaṇe cetam karaṇavacanam. Sati anubodhe paṭivedhena bhavitabbanti āha “na sakkā buddhena bhavitu”nti. Imināti mahāsattena. Teti avijjāsaṅkhārā. Bhavaupādānataṇhāvasenevāti bhavaupādānataṇhādassanavaseneva. Diṭṭhā taṃsabhāvatam sahagatehi tehi samānayogakkhamattā. Visuddhimagge kathitāva, tasmā na idha kathetabbāti adhippāyo.

58. Paccayatoti hetuto, saṅkhāratoti attho. “Kimhi nu kho sati jarāmaṇaṃ hotī”tiādīnā hi hetuparamparāvasena phalaparamparāya vuccamānāya “kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hotī”ti vicāraṇāya “saṅkhāre kho sati viññāṇaṃ hotī”ti viññāṇassa visesakāraṇabhūte saṅkhāre aggahite tato viññāṇaṃ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayatato. Tenevāha “nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hotī”ti, nāmampi cettha saḥajātādivaseneva paccayabhūtaṃ adhippetam, na kammūpanissayavasena paccuppannavasena abhinivissassa jotitattā. Ārammaṇatoti avijjāsaṅkhārasaṅkhātāārammaṇato, atītabhavasāṅkhātāārammaṇato vā. Atītaddhāpariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Yato paṭinivattamānaṃ viññāṇaṃ atītabhavatopi paṭinivattati nāma. Ubhayampīti paṭisandhiviññāṇampi vipassanāviññāṇampi. Nāmarūpaṃ nātikkamatīti paccayabhūtaṃ, ārammaṇabhūtaṃ nāmarūpaṃ nātikkamati tena vinā avattanato. Tenāha “nāmarūpato paraṃ na gacchatī”ti.

Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honteti viññāṇe nāmassa, rūpassa, nāmarūpassa ca paccaye honte. Nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honteti tathā nāme, rūpe, nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honteti catuvokāraekavokārapaṇcavokārabhavavasena yathārahaṃ yojanā veditabbā, dvīsupi aññamaññapaccayesu hontesūti pana paṇcavokārabhavavaseneva. Ettakenāti evaṃ viññāṇa nāmarūpaṃ aññamaññaṃ upatthambhanavasena pavattiyā. Jāyetha vā...pe... upapajjetha vāti “satto jāyati...pe... upapajjati vā”ti samañña hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha “ito hi”tiādī. Etadevāti viññāṇaṃ, nāmarūpanti etaṃ dvayameva.

Pañca padānīti “jāyetha vā”tiādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi catutthapañcamāni atthato abhinnānīti āha “saddhiṃ aparāparaṃ cutipaṭisandhīhī”ti. Puna taṃ ettāvatāti vuttamatthanti yo “ettāvatā”ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamatthaṃ “yadida”ntiādīnā niyyātento nidassento puna vatvā. Anulomapaccayākāravasenāti paccayadhammadassanapubbakaṃ paccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānañhi attano paccayuppannassa paccayabhāvo idappaccayatā paccayākāro, so ca “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādīnā vutto. Saṃsārappavattiyā anulomanato anulomapaccayākāro. Jātiādikaṃ sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ cittena samihitena kataṃ samūhavasena gahetvā pāliyaṃ “dukkhakkhandhassā”ti vuttanti āha “jāti...pe... dukkharāsissā”ti.

59. Dukkhakkhandhassa anakavāraṃ samudayadassanavasena viññāṇassa pavattattā “samudayo samudayo”ti āmedītavacanaṃ avoca. Atha vā “evaṃ samudayo hotī”ti idaṃ na kevalaṃ nibbattinidassanapadaṃ, atha kho paṭiccasamuppāda-saddo viya samuppādamukhena idha samudaya-saddo nibbattimukhena paccayattaṃ vadati. Viññāṇādayo bhavantā idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te sāmāññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto “samudayo samudayo”ti āha, evaṃ katvā yaṃ vakkhati “imasmiṃ sati idaṃ hotīti paccayasañjānanamattaṃ kathita”nti, taṃ samatthitaṃ hoti. Yadi evaṃ “udayadassanapañña vesā”ti idaṃ kathanti? Nāyaṃ doso paccayatato udayadassanamukhena nibbattilakkhaṇadassanassa sambhavato. Dassanaṭṭhena cakkhūti samudayassa paccakkhato dassanabhāvena cakkhu viyāti cakkhu. Nātakaraṇaṭṭhenāti yathā samudayo sammadeva nāto hoti avabuddho, evaṃ karaṇaṭṭhena. Pajānanaṭṭhenāti “viññāṇāditaṃtaṃpaccayuppattiyā etassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī”ti

Idāni yathāhvuttamattham paṭipāṭiyā vibhāvetum “yathāhā”tiādi vuttaṃ. Tattha cakkhum udapādīti pāḷiyaṃ paduddhāro. Kathaṃ udapādīti ceti āha “dassanaṭṭhenā”ti. “Samudayassa paccakkhato dassanabhāvenāti vutto vāyamattho. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. Cakkhudhammoti cakkhūti pāḷidhammo. Dassanaṭṭho atthoti dassanasabhāvo tena pakāsetabbo attho. Sesesupi eseva nayo. Ettakehi padehīti imehi pañcahi padehi. “Kiṃ kathita”nti piṇḍattham pucchati. Paccayasañjānanamattanti viññāṇādīnaṃ paccayadhammānaṃ nāmarūpādipaccayuppannaṃ paccayasabhāvasañjānanamattaṃ kathitaṃ avisesato paccayasabhāvasallakkaṇassa jotitattā. Saṅkhārānaṃ sammadeva udayadassanassa jotitattā “vīthipaṭipannā taruṇavipassanā kathitā”ti ca vuttaṃ.

62. Sabbeheva etehi padehīti “cakkhū”tiādīhi pañcahi padehi.
Nirodhasañjānanamattamevāti “nirodho nirodhoti kho”tiādinā nirodhassa
sañjānanamattameva kathitaṃ pubbārambhabbhāvato, na tassa paṭivijjhanavasena
paccakkhato dassanaṃ ariyamaggassa anadhiगतattā. Saṅkhārānaṃ sammadeva
nirodhadassanaṃ nāma sikhāppattāya vipassanāya vasena icchitabbanti
“vutthānaqāminī balavavipassanā kathitā”ti ca vuttam.

32

Pañcasu khandhesu abhinivisitvāti viññāṇanāmarūpādipariyāyena gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu vipassanābhinivesavasena abhinivisitvā paṭipattiṃ ārabhitvā. Anukkamanti anu anu gāmitabbato paṭipajjitabbato “anukkama”nti laddhanāmaṃ anupubbapaṭipattiṃ. Katvāti paṭipajjitvā.

Iti rūpanti ettha dutiyo iti-saddo nidassanatto, tena paṭhamo iti-saddo sarūpassa, parimāṇassa ca bodhako anekatthattā nipātānaṃ,āvuttiādivasena vāyamattho veditabbo. Antogadhāvadhāraṇaṃ vākyam dassento “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, ito uddham rūpaṃ natthi”tiādimāha. Tattha “ruppanasabhāva”nti iminā sāmāñño rūpassa sabhāvo dassito, “bhūtopādāyabheda”ntiādinā visesato, tadubhayenapi “idaṃ rūpa”nti padassa attho niddiṭṭho. Tattha lakkhaṇaṃ nāma tassa tassa rūpavisesassa anaññasādhāraṇo sabhāvo. Raso tasseva attano phalaṃ pati paccayabhāvo. Paccupaṭṭhānaṃ tassa paramatthato vijjānānattā yāthāvato ñāṇassa gocarabhāvo. Padaṭṭhānaṃ āsanna-kāraṇaṃ, tenassa paccayāyattavuttitā dassitā. “Anavasesarūpapariggaho”ti iminā pana “ettakaṃ rūpaṃ, ito uddham” rūpaṃ natthi padadvayassāpi attho niddiṭṭho rūpassa sabbaso pariyādānavasena niyāmanato. “Iti rūpassa samudayo”ti ettha pana iti-saddo “iti kho bhikkhave sappāṭibhaya bālo”tiādisu viya pakāratthoti āha “itīti eva”nti.

Avijjāsamudayāti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhanirodhī hi uppādo atthibhāvavācakopi hoti, tasmā purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmiṃ bhava rūpasamudayo, rūpassa uppādo hotīti attho. “Taṇhāsamudayā”tiādisupi esevo nayo. Āhārasamudayāti ettha pana pavattipaccayesu kabalīkārāhārassa balavatāya so eva gahito. Tasmīṃ pana gahite pavattipaccayatāsāmañña utucittāni gahitāneva hontīti catusamuṭṭhānikarūpassa paccayato udayadassanaṃ vibhāvitamevāti daṭṭhabbaṃ. “Nibbattilakkhaṇa”ntiādinā kālavasena udayadassanaṃ māha. Tattha nibbattilakkhaṇanti rūpassa uppādasaṅkhātāṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ. Passantopīti na kevalaṃ paccayasamudayameva, atha kho khaṇato udayaṃ passantopī. Addhāvasena hi paṭhamāṃ udayaṃ passitvā tṭhito puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati. Avijjānirodhā rūpanirodhoti aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa rūpassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. Taṇhānirodhā kammanirodhoti etthāpi esevo nayo. Āhāranirodhāti pavattipaccayassa kabalīkārāhārassa abhāvena. Rūpanirodhoti taṃsamuṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesāṃ vuttanayameva. “Vipariṇāmalakkhaṇa”nti bhaṅgakālavasena hetāṃ vayadassanaṃ, tasmā taṃ addhāvasena paṭhamāṃ passitvā puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati. Ayaṅca nayo pākatikavipassakavasena vutto, bodhisattānaṃ panetaṃ natthi. Esa nayo udayadassanepi.

“Iti vedanā”tiādisupi heṭṭhā rūpe vuttanayānusārena attho veditabbo. Tenāha “ayaṃ vedanā, ettakā vedanā”tiādi. Tattha vedayita...pe... sabhāvanti ettha “vedayitasabhāvaṃ...pe... vijānānasabhāva”nti paccekaṃ sabhāva- saddo yojetabbo. Vedayitasabhāvanti anubhavanasabhāvaṃ. Sañjānānasabhāvanti “nīlaṃ pīta”ntiādinā ārammaṇassa sallakkhaṇasabhāvaṃ. Abhisāṅkharāṇasabhāvanti āyūhanasabhāvaṃ. Vijānānasabhāvanti ārammaṇassa upaladdhisabhāvaṃ. Sukhādīti ādi-saddena dukkhasomanassadomanassupekkhāvedanānaṃ saṅgaho rūpasāññādīti ādi-saddena saddasaññādīnaṃ, phassādīti ādi-saddena cetanā vitakkādīnaṃ cakkhuviññāṇādīnanti ādi-saddena sabbesaṃ lokiyaviññāṇaṃ saṅgaho. Yathā ca viññāṇe, esa nayo vedanādisupi. Tesanti “samudayo”ti vuttadhammānaṃ. Tīsu

khandhesūti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. “Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti vacanato “phassasamudayā”ti vattabbaṃ. “Nāmarūpapaccayāpi viññāṇa”nti vacanato viññāṇakkhandhe “nāmarūpasamudayā”ti vattabbaṃ. Tesam yevāti tīsu khandhesu “phassassa viññāṇakkhandhe nāmarūpassā”ti phassanāmarūpānaṃyeva vasena atthaṅgamapadampi yojetabbaṃ, avijjādayo pana rūpe vuttasadisā evāti adhippāyo.

Samapaññāsalakkhaṇavasenāti paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā udayalakkhaṇānaṃ, paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā eva vayalakkhaṇānaṃ cāti samapaññāsāya udayavayalakkhaṇānaṃ vasena. Tattha pañcannaṃ khandhānaṃ udayo lakkhīyati etehīti lakkhaṇānīti vuccanti avijjādisamudayoti, tathā tesam anuppādanirodho lakkhīyati etehīti lakkhaṇānīti vuccanti avijjādīnaṃ accantanirodho. Nibbattivipariṇāmalakkhaṇāni pana saṅkhatalakkhaṇamevāti. Evaṃ etāni samapaññāsalakkhaṇāni sarūpato veditabbāni. Yathānukkamena vaḍḍhiteti yathāvuttaudayabbayañāṇe tikkhe sūre pasanne hutvā vahante tato paraṃ vattabbānaṃ bhaṅgañāṇādīnaṃ uppattiṇipāṭiyā buddhippatte paramukkaṃsagate vipassanāñāṇe. Pageva hi chattiṃsakotīsatasaḥassamukhena pavattena sabbaññūtaññāṇanucchavikena mahāvajiraññāsaṅkhātena sammāsanañāṇena sambhatānubhāvaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ paṭipadāvisuddhiñāṇaṃ aparimitakāle sambhatāya paññāpāramiyā ānubhāvena ukkaṃsapāramippattaṃ anukkamena vuṭṭhānagāminibhāvaṃ upagantvā yadā ariyamaggena ghaṭeti, tadā ariyamaggacittaṃ sabbakilesehi maggapaṭipāṭiyā vimuccati, vimuccantañca tathā vimuccati, yathā sabbañeyyāvaraṇappahānaṃ hoti. Yaṃ kilesānaṃ “savāsanappahāna”nti vuccati, tayidaṃ pahānaṃ atthato anuppattinirodhoti āha “anuppādanirodhenā”ti. Āsavaṣaṅkhātehi kilesehīti bhavato ābhavaggaṃ, dhammato āgotrabhuṃ savanato pavattanato āsavaṣaṅñītehi rāgo, diṭṭhi, mohoti imehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetam, pāḷiyaṃ yadidaṃ “āsavehī”ti, tadekaṭṭhatāya pana sabbehi kilesehi sabbehi pāpadhammehi cittaṃ vimuccati. Aggaheṭvāti tesam kilesānaṃ lesamattampi aggaheṭvā.

Maggakkhaṇe vimuccati nāma taṃtaṃmaggavajjhakilesehi phalakkhaṇe vimuttaṃ nāma. Maggakkhaṇe vā vimuttañceva vimuccati cāti uparimaggakkhaṇe heṭṭhimaggavajjhehi vimuttañceva yathāsakaṃ pahātabbehi vimuccati ca. Phalakkhaṇe vimuttamevāti sabbasmimpi phalakkhaṇe vimuttameva, na vimuccati nāma.

Sabbabandhanāti orambhāgiyuddhambhāgiyasaṅgahitā sabbasmāpi bhavaṣaṅñojanā, vippamutto visesato pakārehi mutto. Suvikasitacittasantānoti sātisayaṃ ñāṇarasmisamphassena suṭṭhu sammadeva samphullacittasantāno. “Cattāri maggañāṇāni”tiādi yehi ñāṇehi suvikasitacittasantāno, tesam ekadesena dassanaṃ. Nippadesato dassanaṃ pana parato āgamissati, tasmā tattheva tāni vibhajissāma. Sakale ca buddhaguṇeti atītaṃse appaṭihatañāṇādi ke sabbehi buddhaguṇe. Yadā hi lokanātho aggamaggaṃ adhigacchati, tadā sabbe guṇe hatthagate karoti nāma. Tato paraṃ “hatthagate katvā ṭhito”ti vuccati.

“Paripuṇṇasaṅkappo”ti vatvā paripuṇṇasaṅkappatāparidīpanaṃ udānaṃ dassetaṃ “anekajātisaṃsāra”ntiādi vuttaṃ. Tattha ādito dvinnaṃ gāthānamattho heṭṭhā brahmajālanidānavañṇanāyaṃ vutto eva. Parato pana ayoghanahatassāti ayo haññati etenāti ayoghanaṃ, kammārānaṃ ayokūṭaṃ, ayomuṭṭhi ca, tena

ayoghanena hatassa pahatassa. Eva-saddo cettha nipātamattam. Jalato jātavedasoti jalayamānassa aggissa, anādare vā etaṃ sāmivacanam. Anupubbūpasantassāti anukkamena upasantassa vikkhambhantassa niruddhassa. Yathā na ñāyate gatīti yathā tassa gati na ñāyati. Idaṃ vuttaṃ hoti - ayomuṭṭhikūṭādinā pahatattā ayoghanena hatassa pahatassa ayogatassa, kaṃsabhājanādigatassa vā jalamānassa aggissa anukkamena upasantassa dasasu disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena appaṭisandhikaniruddhattāti. Evaṃ sammāvimuttānantī sammā hetunā ñāyena tadaṅgavikkhambhanavimuttipubbaṅgamāya samucchavedavimuttiyā ariyamaggena catūhipi upādānehi, āsavehi ca muttattā sammā vimuttānam, tato eva kāmabandhanasaṅkhātāṃ kāmoghabhāvoghādibhedam avasiṭṭhaoghañca taritvā ṭhitattā kāmabandhoghatārīnam suṭṭhu paṭipassambhitasabbakilesavipphanditattā kilesābhisaṅkhāravātehi akampanīyatāya acalaṃ nibbānasaṅkhātāṃ saṅkhārūpasamam sukham pattānam adhigatānam khīṇāsavānam gati devamanussādibhedāsu gatīsu “ayaṃ nāmā”ti paññāpetabbatāya abhāvato paññāpetum natthi na upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya apaññattikabhāvameva te gacchantīti attho. Evaṃ manasi karontoti “evaṃ anekajātisaṃsāra”ntiādinā attano katakiccattaṃ manasi karonto bodhipallaṅke nisinnova virocitthāti yojanā.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā nīṭṭhitā.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

64. Yannūnāti parivitakkanatthe nipāto, ahanti bhagavā attānam niddisatīti āha “yadi panāha”nti. “Aṭṭhame sattāhe”tiādi yathā amhākaṃ bhagavā abhisambuddho hutvā vimuttisukhapaṭisaṃvedanādivasena sattasu sattāhesu paṭipajji, tato parañca dhammagambhīratāpaccavekkhaṇādivasena, evameva sabbepi sammāsambuddhā abhisambuddhakāle paṭipajjiṃsu, te ca sattāhādayo tatheva vavatthapīyantīti ayaṃ sabbesampi buddhānam dhammatā. Tasmā vipassī bhagavā abhisambuddhakāle tathā paṭipajjīti dassetum āradham. Tattha “aṭṭhame sattāhe”ti idaṃ sattamasattāhato param, sattāhato orime ca pavattāya paṭipattiyā vasena vuttaṃ, na pallaṅkasattāhassa viya aṭṭhamassa nāma sattāhassa vavatthitassa labbhamānattā. Anantaroti “adhigato kho myāyaṃ dhammo”tiādiko vitakko.

Paṭividdhoti sayambhuññaṇena “idaṃ dukkha”ntiādinā paṭimukham paṭivijjhanavasena pavatto, yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. Dhammoti catusaccadhammo tabbinimuttassa paṭivijjhitabbadhammassa abhāvato. Gambhīroti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkaññaṇasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyappatiṭṭho. Tenāha “uttānabhāvapaṭikkhepavacanameta”nti. Alabbhaneyyappatiṭṭho ogāhitum asakkuṇeyyatāya sarūpato visesato ca passitum na sakkāti āha “gambhīrattāva duddaso”ti. Dukkheṇa daṭṭhabboti kicchena kenaci kadācideva daṭṭhabbo. Yaṃ pana daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha “duddasattāva duranubodho”ti. Dukkheṇa avabujjhitabbo avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmim ṭhāne “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave dukkarataram vā durabhisambhavataram vā”ti suttapadam vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā santo. Nibbutasabbapariḷāhatāya nibbuto. Padhānabhāvaṃ nītoti vā paṇīto. Atittikaraṭṭhena atappako sādurasabhojanam viya. Ettha ca nirodhasaccam santam ārammaṇanti santārammaṇam, maggasaccam santam, santārammaṇaṇcāti santārammaṇam anupasantasabhāvānam kilesānam, saṅkhārānañca abhāvato santo

nibbutasabbapariḷāhattā nibbuto, santapaṇṭabhāveneva tadatthāya asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Tenāha “idaṃ dvayaṃ lokuttameva sandhāya vutta”nti. Uttamañāṇassa visayattā na takkena avacaritabbo, tato eva nipuṇañāṇagocarātāya, saṅhasukhumasabhāvattā ca nipuṇo. Bālānaṃ avisayattā paṇḍitehi eva veditabboti paṇḍitavedanīyo. Ālīyanti abhiraṃṭabbatṭhena sevīyantīti ālayā, pañca kāmaguṇā. Ālayanti abhiraṃṭavasena sevantīti ālayā, taṇhāvicarītāni. Ālayaratāti ālayaniratā. Suṭṭhu muditā ativiya muditā anukkaṇṭhanato. Ramatīti ratīṃ vindati kīlati laḷati. Ime sattā yathā kāmaguṇe, evaṃ rāgampi assāḍenti abhinandanti yevāti vuttaṃ “duvidhampī”tiādi.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhāna-saddaṃ sandhāya. Atthato pana “ṭhāna”nti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayāti idappaccayā, avijjādayova. Idappaccayā eva idappaccayatā yathā devo eva devatā, idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ paṭicca paccayabhāvo uppādanasamatthātā idappaccayatā, tena paramatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti paṭiccasamuppādo. Padadvayenāpi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha “saṅkhārādipaccayānaṃ avijjādīnametaṃ adhivacana”nti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathotiādi sabbanti sabbasaṅkhārasamathādīpadābhidheyyaṃ sabbam, atthato nibbānameva. Idāni tassa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ “yasmā hī”tiādi vuttaṃ. Tanti nibbānaṃ. Āgammāti paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayahetu. Sammantīti appaṭisandhikūpasamavasena sammanti. Tathā santā ca savisesaṃ upasantā nāma hontīti āha “vūpasammantī”ti, etena sabbe saṅkhārā sammanti etthāti sabbasaṅkhārasamatho, nibbānanti dasseti. Sabbasaṅkhāravisaṃyutte hi nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo ñāyāgato yevāti. Sesepadesupi eseva nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti upadhi, khandhādayo. Paṭinissatṭhāti samucchadavasena pariccattā honti. Sabbā taṇhāti aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. Sabbe kilesarāgāti kāmārāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha kilesarāgāti veditabbā, na lobhavisesa eva cittassa viparītabhāvāpādanato. Yathāha “rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇata”nti virajjantīti attano sabhāvaṃ vijahanti. Sabbam dukkhanti jarāmaraṇādibhedaṃ sabbam vaṭṭadukkham. Bhavena bhavanti tena tena bhavena bhavantaraṃ. Bhavanikantibhāvena saṃsibbati, phalena vā saddhiṃ kammaṃ sataṇhasseva āyatīṃ punabbhavabhāvato. Tato vānato nikkhantaṃ tattha tassa sabbaso abhāvato. Ciraṇisaṃjācirabhāsaṇehi piṭṭhiāgilāyanatālugaḷasosādivasena kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca veditabbā. Sā ca kho desanāya atthaṃ ajānantānaṃ, appaṭipajjantānañca vasena, jānantānaṃ, pana paṭipajjantānañca desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā “na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī”ti. Tathā hi vuttaṃ “yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā”ti. Ubhayanti cittakilamatho, cittavihesā cāti ubhayaṃ petaṃ buddhānaṃ natthi, bodhimūleyeva samucchinnattā.

65. Anubrūhanaṃ sampiṇḍanaṃ. Soti “apissū”ti nipāto. Vipassinti paṭi-saddayogena sāmīatthe upayogavacananti āha “vipassissā”ti. Vuddhippattā acchariyā vā anacchariyā. Vuddhiatthopi hi akāro hoti yathā “asekkhā dhammā”ti. Kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sataṣaḥsaṇca sadevakassa lokassa

dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhigatadhammarājassa tattha appossukkatāpattidīpanatā, gāthātthassa acchariyatā, tassa vuddhippatti cāti veditabbā. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. Gocarā ahesunti upaṭṭhahiṃsu. Upaṭṭhānañca vitakketabbatāvāti āha “parivitakkayitabbataṃ pāpuṇiṃsū”ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva kathaṃ kicchatāti āha “pāramīpūraṇakāle”tiādi. Evamādīni dupparicajāni dentassa. Ha-iti vā byattanti etasmiṃ atthe nipāto, “ekaṃsatthe”ti keci. Ha byattaṃ, ekaṃsena vā alaṃ nippayojanaṃ evaṃ kicchena adhigatassa dhammassa desetunti yojanā. Halanti “ala”nti iminā samānatthaṃ padaṃ “halanti vadāmi”tiādīsu viya. Rāgadosaphuṭṭhehīti phuṭṭhavisena viya sappena rāgena, dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi. Rāgadosānugatehīti rāgadosehi anubandhehi.

Niccādīnanti niccaggāhādīnaṃ. Evaṃ gatanti evaṃ pavattaṃ aniccādiākārena pavattaṃ. “Catusaccadhamma”nti idaṃ aniccādīsu, saccesu ca yathālābhavasena gahetabbam. Evaṃ gatanti vā evaṃ “anicca”ntiādinā abhinivisitvā mayā, aññehi ca sammāsambuddhehi gataṃ, ñātaṃ paṭividdhanti attho. Kāmarāgena, bhavarāgena ca rattā nīvaraṇehi nivutacittatāya, diṭṭhirāgena rattā viparītābhinivesena na dakkhanti yāthāvato imaṃ dhammaṃ nappaṭivijjhissanti. Evaṃ gāhāpetunti “anicca”ntiādinā sabhāvena yāthāvato dhamme jānāpetuṃ. Rāgadosaparetatāpi nesaṃ sammūlhabhāvenevāti āha “tamokhandhena āvuṭṭā”ti.

Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṃ vibhāvetuṃ “kasmā panā”tiādinā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha yathāyaṃ idāni dhammadesanāya appossukkatāpatti sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇadhammatāvasena, sabbabodhisattānaṃ ādito “kiṃ me aññātavesenā”tiādinā mahābhinihāre attano cittassa samussāhanaṃ āciṇṇasamāciṇṇadhammatā vāti āha “kiṃ me”tiādi. Tattha aññātavesenāti sadevakaṃ lokaṃ unnādentō buddho ahutvā kevalaṃ buddhānaṃ sāvakahāvūpagamanavasena aññātarūpena. Tividhaṃ kāraṇaṃ appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa paramagambhīratā, tattha ca bhagavato sātisaṃ gāravanti taṃ dassetuṃ “tassa hī”tiādi āradhāṃ. Tattha paṭipakkhā nāma rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesāṃ balavabhāvato ciraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalaṃ purisaṃ ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādentā anekasatayojanāyāmaṃvittāraṃ sunicitaṃ ghanasannivesaṃ kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrapabheda ducchejjatāhi dubbisodhiyataṃ pana dassetuṃ “athassā”tiādi vuttaṃ. Tattha ca anto āmaṭṭhatāya kaṇṭhikapuṇṇalābu ciraparivāsikatāya takkabharitacāṭi snehatintadubbalabhāvena vasātelapītapilotikā; telamissitatāya añjanamakkhitaṭṭhā dubbisodhanīyā vuttā. Hīnūpamā cetā rūpappabandhabhāvato, acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasaṃkilesa eva pana dubbisodhanīyatāro anādikālikattā, anusayitattā ca. Tenāha “atisaṃkiliṭṭhā”ti. Yathā ca dubbisodhanīyatāya evaṃ gambhīraduddasaduranubodhānampi vuttaupamā hīnūpamāva.

Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena supākaṭo bhaveyya, paṭipakkhavidhamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammasavanādhīnā, taṃ satthari, dhamme ca pasādāyattaṃ. So visesato loka sambhāvanīyassa garukātabbassa abhipatthanāhetukoti panālikāya sattānaṃ dhammasappaṭipattiyā brahmayācanādinimittanti taṃ dassento “apicā”tiādimāha.

66. “Aññataro”ti appaññāto viya kiñcāpi vuttaṃ, atha kho pākaṭo paññātoti dassetuṃ “imasmim cakkavāle jeṭṭhakamahābrahmā”ti vuttaṃ. Mahābrahmabhavane jeṭṭhakamahābrahmā. So hi sakko viya kāmadevaloke, brahmaloke ca pākaṭo paññāto. Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti apparajaṃ, apparajaṃ akkhi paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā apparajakkhajātikāti imamatthaṃ dassetuṃ “paññāmaye”tiādimāha. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ te taṃsabhāvā apparajakkhajātikāti evamettha attho veditabbo. Assavanatāti “sayam abhiññā”tiādīsu viya karaṇe paccattavacananti āha “assavanatāyā”ti. Dasapuññakiriyavatthuvasenāti dānādidasavidhvimuttiparipācanīyapuññakiriyavatthūnaṃ vasena. Tenāha “katādhikārā”tiādi. Papañcasūdanīyaṃ pana “dvādasapuññakiriyavasenā”ti vuttaṃ, taṃ dānādīsu saraṇagamanaparahitapariṇāmanadvaya pakkhipanavasena vuttaṃ.

69. Garuṭṭhānīyesu gāravavasena garukarapatthanā ajjhesanā, sāpi atthato patthanā evāti vuttaṃ “yācana”nti. Padesavisayañānadassanaṃ hutvā buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ñāṇadvayaṃ “buddhacakkhū”ti vuccatīti āha “imesañhi dvinnam ñāṇānaṃ buddhacakkhūti nāma”nti. Tiṇṇaṃ maggañāṇānanti heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ “dhammacakkhū”ti nāmaṃ, catusaccadhammadassananti katvā dassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamābhāvena vuttāni, aggamaggañāṇaṃ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā dassanamattaṃ na hotīti “dhammacakkhū”ti na vuccatīti. Yato taṃ vajirūpamābhāvena vuttaṃ. Vuttanayenevāti “apparajakkhajātikā”ti ettha vuttanayeneva. Yasmā mandakilesā “apparajakkhā”ti vuttā, tasmā bahalakilesā “mahārajakkhā”ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthātāya tikkhāni sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena mudūni. Saddhādayo ākārāti saddahanādippakāre vadati. Sundarāti kalyāṇā. Sammohavinodanīyaṃ pana “yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā”ti vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandati sametīti daṭṭhabbaṃ. Yato saddhāsampadādivasena ajjhāsayaṃsa sundaratāti, tabbipariyāyato asundaratāti. Kāraṇaṃ nāma paccayākāro, saccāni vā. Paralokanti samparāyaṃ. Taṃ dukkhāvahaṃ vajjaṃ viya bhayato passitabbanti vuttaṃ “paralokañceva vajjañca bhayato passantī”ti. Sampattibhavato vā aññattā vipattibhavo “paraloko”ti vuttaṃ “para...pe... passantī”ti.

Ayaṃ panettha pālīti ettha “apparajakkhā”dipadānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassa tathābhāvasādhakapālī. Saddhādīnañhi vimuttiparipācakahammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāveneva hoti, tesañca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāvenāti vimuttiparipācakahammānaṃ savisesaṃ atthitānatthitāvasena “apparajakkhā mahārajakkhā”ti ādayo pālīyaṃ vibhajitvā dassitā. Iti saddhādīnaṃ vasena pañca apparajakkhā, asaddhiyādīnaṃ vasena pañca mahārajakkhā. Evaṃ tikkhindriyamudindriyādayoti vibhavitā paññāsa puggalā. Saddhādīnaṃ pana antarabhedenā anekabheda veditabbā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena loko, sampattibhavabhūto loko sampattibhavaloko, sugatisaṅkhāto upapattibhavo, sampatti sambhavati etenāti sampattisambhavaloko sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggatisaṅkhātaupapattibhavaduggatisaṃvattaniyakammabhavā vipattibhavalokavipattisambhavalokā.

Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajitvā dassetuṃ “eko loko”tiādi vuttaṃ. Āhārādayo hi lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti. Tattha “eko loko sabbe sattā āharaṭṭhitikā”ti yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbasaṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassābhāvato. “Dve lokā”tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggaḥaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca “āharaṭṭhitikā”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaḥaṇānampi lokatā āpajjati? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ “idha loko”ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjati yo gahito, tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā upādānakkhandhā. Anurodhādivatthubhūtā lābhādayo aṭṭha lokadhammā. Dasāyatanānīti dasa rūpāyatanāni vivaṭṭajjhāsayaṃ adhippetattā. Tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ, vajjitabbaṃca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṃ “sabbe abhisāṅkhārā vattaṃ, sabbe bhavagāmiakamma vatta”nti. Yesaṃ puggalānaṃ saddhādayo mandā, te idha “assaddhā”tiādīnā vuttā. Na pana sabbena sabbaṃ saddhādīnaṃ abhāvatoṭi appajakkhadukādīsu pañcasu dukesu ekekasmīṃ dasa dasa katvā “paññāsāya ākārehi imāni pañcendriyāni jānāti”ti vuttaṃ. Atha vā anvayato, byatirekato ca saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ jānātīti katvā tathā vuttaṃ. Ettha ca appajakkhādivasena āvajjantassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti uppalinī, gacchopi jalāsayaṃ, idha pana jalāsayaṃ adhippetoti āha “uppalavane”ti. Yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni antonimuggaposīnī. Dīpitānīti aṭṭhakathāyaṃ pakāsītāni, idheva vā “aññānipī”tiādīnā dīpitāni. Ugghaṭṭitaññūti ugghaṭṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭṭanaṃ, ñāṇe ugghaṭṭitamatte eva jānātīti attho. Vipāñcitaṃ vitthāramevamattaṃ jānātīti vipāñcitaññū. Uddesādīhi netabboti neyyo. Saha udāhaṭṭavelāyāti udāhāre dhammassa uddese udāhaṭṭamatte eva. Dhammābhisamayoti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā”tiādīnā nayena saṅkhittena mātīkāya dīpiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho “puggalo ugghaṭṭitaññū”ti vuccati. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ saṅkhittena mātīkaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho “puggalo vipāñcitaññū”ti vuccati. Uddesatoṭi uddesahetu, uddisantassa, uddisāpentassa vāti attho. Paripucchatoti atthaṃ paripucchantassa. Anupubbena dhammābhisamayō hotīti anukkamena arahattappatto hoti. Na tāya jātiyā dhammābhisamayō hotīti tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. Ayaṃ vuccati puggalo padaparamoti ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ assāti “padaparamo”ti vuccati.

Yeti ye duvidhe puggale sandhāya vuttaṃ vibhaṅge kammāvaraṇenāti pañcavidhena ānantariyakamma. Vipākāvaraṇenāti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukapaṭisandhipi “vipākāvaraṇamevā”ti veditabbā. Kilesāvaraṇenāti niyatamicchādiṭṭhiyā. Assaddhāti buddhādīsu saddhā rahitā. Acchandikāti kattukamyatākusalacchandarahitā, uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ pavatṭhā. Duppaññāti bhavaṅgapaññāya parihīnā, bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātā ariyamaggaṃ okkamituṃ adhigantuṃ abhabbā. “Na kammāvaraṇenā”tiādīni vuttavipariyāyena

veditabbāni.

“Rāgacaritā”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ
[paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyanti bhavitabbaṃ -

“Sā esā paramatthānaṃ, tattha tattha yathārahaṃ;
Nidhānato paramattha-mañjūsā nāma nāmato”ti.]
visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ;

70. Ārabbhāti attano adhippetassa atthassa bhagavato jānāpanaṃ uddissāti attho.
Selo pabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato, missakapabbato vāti āha “sele
yathā pabbatamuddhanī”ti. Dhammamayaṃ pāsādanti lokuttaradhammamāha. So hi
pabbatasadiso ca hoti sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca,
paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddo. Sā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti
abhidhamme niddiṭṭhā. Tathā cāha -

“Paññāpāsādamāruya, asoko sokiniṃ pajaṃ;
Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī”ti.

“Yathā hī”tiādīsu yathā pabbate ṭhatvā rattandhakāre heṭṭhā olokentassa purisassa
khetto kedārapālikuṭṭiya, tattha sayitamanussā ca na paññāyanti anujjalabhāvato.
Kuṭṭikāsu pana aggijālā paññāyati ujjalabhāvato evaṃ dhammapāsādamāruya
sattalokaṃ olokayato bhagavato ñāṇassa āpāthaṃ nāgacchanti akatakalyāṇā sattā
ñāṇagginā anujjalabhāvato, anuḷārabhāvato ca rattiṃ khittā sarā viya honti.
Katakalyāṇā pana bhabbapuggalā dūre ṭhitāpi bhagavato ñāṇassa āpāthaṃ
āgacchanti paripakkañāṇaggatāya samujjalabhāvato, uḷārasantānatāya
himavantapabbato viya cāti evaṃ yojanā veditabbā.

Uṭṭhehīti tvaṃ dhammadesanāya appossukkatāsaṅkhātasaṅkocāpattito
kilāsubhāvato uṭṭhaha. Vīriyavantatāyāti sātisaya
catubbidhasammappadhānavīriyavantatāya. Vīrassa hi bhāvo, kammaṃ vā vīriyaṃ.
Kilesamārassa viya maccumārassapi āyatiṃ asambhavato “maccukilesamārāna”nti
vuttaṃ. Abhisāṅkhāramāravijayassa aggahaṇaṃ kilesamāravijayeneva tabbijayassa
jotitabhāvato. Vāhanasamatthatāyāti saṃsāramahākantārato nibbānasaṅkhātāṃ
khemappadesaṃ sampāpanasamatthatāya.

71. “Apārutaṃ tesāṃ amatassa dvāra”nti keci paṭhanti. Nibbānassa dvāraṃ
pavisanamaggo vivaritvā ṭhapito mahākaruṇūpanissayena sayambhuññaṇa
adhigatattā. Saddhaṃ pamuñcantūti saddhaṃ pavedentu, attano saddahanākāraṃ
upaṭṭhāpentūti attho. Sukhena akicchena pavattaniyatāya suppvattitaṃ. Na bhāsiṃ
na bhāsissāmīti cintesi.

Aggasāvakayugavaṇṇanā

73. Sallapitvāti “vipassannāni kho te āvuso indriyāni”tiādinā ālāpasallāpaṃ katvā.
Taṇhissa aparabhāge satthu santikaṃ upasaṅkamanassa paccayo ahoṣi.

75-76. Anupubbiṃ kathanti anupubbiyā anupubbaṃ kathetabbaṃ kathaṃ. Kā pana
sāti? Dānādikathā. Tattha dānakathā tāva pacurajanesu pavattiyā
sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathitā.
Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni
samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggāhakavisuddhito

parānuggaḥaṃ vatvā parapīlānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathānantaraṃ sīlakathā kathitā, tañce dānasīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanatthaṃ, imehi ca dānasīlamayehi paṇītapāṇītatārādibhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsū paṇītapāṇītatārādibhedabhinna aparimeyyā dibbabhogabhavasampattiyo hontīti dassanatthaṃ tadanantaraṃ saggakathaṃ. Vatvā ayaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbadā anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanatthaṃ saggānantaraṃ maggakathā kathetabbā. Maggañca kathentena tadadhi gamupāyadassanatthaṃ saggapariyāpannāpi, pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā, aniccā adhuvā, vipariṇāmadhammāti kāmānaṃ ādīnavo, hīnā, gammā, pothujjanikā, anariyā, anattasañhitāti tesāṃ okāro lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti tattha saṃkilesa, sabbaso kilesavippamuttaṃ nibbānanti nekkhamme ānisaṃso ca kathetabboti ayamatto maggantīti ettha iti-saddena ādiatthajotakena bodhitoti veditabbāṃ.

Sukhānaṃ nidānanti diṭṭhadhammikānaṃ, samparāyikānaṃ, nibbānapaṭisaṃyuttānañcāti sabbesampi sukhānaṃ kāraṇaṃ. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṃ nāma, taṃ sabbaṃ dānanidānanti pākaṭo yamattho. Yaṃ pana taṃ jhānavipassanāmagga phalanibbānapaṭisaṃyuttaṃ sukhaṃ, tassāpi dānaṃ upanissayapaccayo hotiyeva. Sampattīnaṃ mūlanti yā imā loke padesarajjaṃ sirissariyaṃ sattaratanasamujjalacakavattisampadāti evaṃpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cātumahārājikacātumahārājādibhedā dibbasampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsāṃ sabbāsāṃ idaṃ dānaṃ nāma mūlaṃ kāraṇaṃ. Bhogānanti bhuñjitabbaṭṭhena “bhogo”ti laddhanāmānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ, tannissayānañca upabhogasukhānaṃ. Avassayaṭṭhena patiṭṭhā. Visamagatassāti byasanappattassa. Tānanti rakkhā tato paripālanato. Leṇanti byasanehi paripāciyamānassa oḷīyanapadeso. Gatīti gantabbaṭṭhānaṃ. Parāyaṇanti paṭisaraṇaṃ. Avassayoti vinipatituṃ adento nissayo. Ārammaṇanti olubbhārammaṇaṃ.

Ratanamayasihāsanasadisanti sabbaratanamayasaṭṭaṅgamahāsīhāsanasadisaṃ mahaggaṃ hutvā sabbaso vinipatituṃ appadānato. Mahāpathavisadisisaṃ gatagataṭṭhāne patiṭṭhāya labhāpanato. Ālambanarajjusadisanti yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato, tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave uppattiyā, ṭhitiyā ca paccayabhāvato. Dukkhanittharaṇaṭṭhenāti duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena. Samassāsaṇaṭṭhenāti lobhamacchariyādi paṭisattupaddavato sammadeva assāsaṇaṭṭhena. Bhayaparittāṇaṭṭhenāti dāliddiyabhayaṃ paripālaṇaṭṭhena. Maccheramalādīhīti maccheralobhadosaissāvicikicchādiṭṭhi ādicittamalehi. Anupalittaṭṭhenāti anupakkiliṭṭhatāya. Tesanti maccheramalādikacavarānaṃ. Etehi eva durāsadaṭṭhena. Asantāsaṇaṭṭhenāti anabhibhavanīyatāya santāsābhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi kutoci na bhāyati, pageva āyatiṃ. Dhammasīsena puggalo vutto. Balavantaṭṭhenāti mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti, āyatiṃ pana kāyabalādīhipi. Abhimaṅgalasammataṭṭhenāti “vaḍḍhikāraṇa”nti abhisammatabhāvena. Vipattibhavato sampattibhavūpanayanaṃ khemantabhūmisampāpanaṃ, bhavaśaṅgāmato yogakkhemasampāpanaṃ khemantabhūmisampāpanaṭṭho.

Idāni dānaṃ vaṭṭagatā ukkaṃsappattā sampattiyo viya vivaṭṭagatāpi tā sampādetīti bodhicariyabhāvenapi dānaguṇe dassetuṃ “dānañhī”tiādi vuttaṃ. Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya, parahitāya cāti dassetuṃ sā tāsāṃ parato vuttā, etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṃ tato paraṃ “sāvakaṃpāramiñña”ntiādi vuttaṃ. Tatthāpi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamāti dassetuṃ kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ. Tesāṃ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vutto eva. Etenevassa brahmasampattiyaṃ paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena vā pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresāṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako sattesu ekantahitajjhāsayo purisapuggalo, so “paresāṃ hiṃsati, paresāṃ vā santakaṃ haratī”ti atṭhānametanti āha “dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkotī”ti. Sīlasadiso alaṅkāro natthīti akittimaṃ hutvā sabbakālaṃ sobhāvisesāvahattā. Sīlapupphasadisāṃ pupphaṃ natthīti etthāpi eseva nayo. Sīlagandhasadiso gandho natthīti ettha “candanaṃ tagaraṃ vāpi”tiādikā gāthā, “gandho isiṇaṃ ciradikkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā”tiādikā ca vattabbā. Sīlañhi sattānaṃ ābharaṇaṇceva alaṅkāro ca gandhavilepanaṇca parassa dassanīyabhāvāvahañca. Tenāha “sīlālaṅkārena hī”tiādi.

“Ayaṃ saggo labbhatī”ti idaṃ majjhimehi chandādīhi āradhmaṃ sīlaṃ sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā -

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ, uttamaṇa visujjhatī”ti.

Itṭhoti sukho, kantoti kamaṇīyo, manāpoti manavaḍḍhanako, taṃ panassa itṭhādibhāvaṃ dassetuṃ “nīccamettha kīlā”tiādi vuttaṃ. Nīccanti sabbakālaṃ kīlāti kāmūpasamhitā sukhavihārā. Sampattiyoti bhogasampattiyo. Dibbanti dibbabhavaṃ devalokapariyāpannaṃ. Sukhanti kāyikaṃ, cetasikañca sukhaṃ. Dibbasampattinti dibbabhavaṃ āyusampattiṃ, vaṇṇayasaissariyasampattiṃ, rūpādisampattiñca. Evamādīti ādi-saddena yāmādīhi anubhavitabbaṃ dibbasampattiṃ vadati.

Appassādāti nirassādā paṇḍitehi yathābhūtaṃ passantehi tattha assādetabbatābhāvato. Bahudukkhāti mahādukkhā sampati, āyatiñca vipuladukkhānubandhattā. Bahupāyāsāti anekavidhaparissayā. Etthāti kāmesu. Bhiyyoti bahuṃ. Dosoti aniccatādinā, appassādatādinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṃ cittaṃ nārādhenti. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattatīti ādīnavo, paramakapaṇatā, tathā ca kāmā yathābhūtaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatitṭhanti. Lāmakabhāvoti nihīnabhāvo aseṭṭhehi sevittabbatā, seṭṭhehi na sevittabbatā ca. Saṃkilissananti vibādhettabbatā upatāpetabbatā. Nekkhamme ānisaṃsanti ettha yattakā kāmesu ādīnavā, tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṃsā. Api ca “nekkhammaṃ nāmetaṃ asambādhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ, nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmāparilāhehi, nikkhantaṃ byāpādato”tiādinā nayena nekkhamme ānisaṃse pakāsesi, pabbajjāya, jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi.

Vuttanayanti ettha yaṃ avuttanayaṃ “kallacitte”tiādi, tattha kallacitteti kammaniyacitte, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacitteti attho. Assaddhiyādayo hi yasmā cittassa rogabhūtā tadā te vigatā, tasmā arogacitteti attho.

Diṭṭhimānādikilesavigamanena muducitte. Kāmacchandādivigamena vinīvaraṇacitte. Sammāpaṭipattiyaṃ ulārapītipāmojjayogena udaggacitte. Tattha saddhāsampattiyaṃ pasannacitte. Yadā ca bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā kallacitteti kāmacchandavigamena arogacitte. Muducitteti byāpādavigamena mettāvasena akathinacitte. Vinīvaraṇacitteti uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacitte. Udaggacitteti thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacitte. Pasannacitteti vicikicchavigamena sammāpaṭipattiyaṃ adhimuttacitte, evampettha attho veditabbo.

“Seyyathāpī”tiādinā upamāvasena nesaṃ saṃkilesappahānaṃ, ariyamagguppādañca dasseti. Apagatakālakanti vigatakālakam. Sammadevāti suṭṭhu eva. Rajananti nīlapītādiraṅgajātaṃ. Paṭiggaṇheyyāti gaṇheyya pabhassaraṃ bhaveyya. Tasmīmyeva āsaneti tissameva nisajjāyaṃ, etena nesaṃ lahuvipassakatā, tikkhapaññatā, sukhapaṭipadākhippābhīññatā ca dassitā hoti. Virajanti apāyagamanīyarāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamanena vītamalaṃ. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā virajaṃ. Pañcavidhadussīlyamalāpagamanena vītamalaṃ. Dhammacakkhanti brahmāyusutte heṭṭhimā tayo maggā vuttā, cūlarāhulovāde āsavakkhaya, idha pana sotāpattimaggo adhippeto. “Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma”nti tassa uppattiākāradassananti. Nanu ca maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇaṃ, na saṅkhatadhammārammaṇanti? Saccametaṃ. Yasmā taṃ nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena sabbasaṅkhatam paṭivijjhantaṃ uppajjati, tasmā tathā vuttaṃ.

“Suddham vattha”nti nidassitaupamāyaṃ idaṃ upamāsaṃsandanaṃ vattham viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalēhi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā, udae temetvā ūsagomayachārikābharehi kālakapadese samucchinditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhīpaññāhi dose sithilī katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe nānākālakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti. “Diṭṭhadhammā”ti vatvā dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṃ nivattanatthaṃ “pattadhammā”ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññampi vijjatīti tato visesadassanatthaṃ “viditadhammā”ti vuttaṃ. Sā pana viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ “pariyogāḷhadhammā”ti vuttaṃ, tena nesaṃ saccābhisambodhiṃyeva vibhāveti. Maggañāṇaṃhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādheṇtaṃ nippadesatova catusaccadhammaṃ samantato ogāhantaṃ paṭivijjhatīti. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

77. Cīvaradānādīnīti cīvarādīparikkhāradānaṃ sandhāyāha. Yo hi cīvarādiḥ aṭṭha parikkhāre, pattacīvarameva vā sotāpannādiariyassa, puthujjanasseva vā sīlasampannassa datvā “idaṃ parikkhāradānaṃ anāgate ehibhikkhubhāvāya paccayo hotū”ti patthanaṃ paṭṭhapesi, tassa ca sati adhikārasampattiyaṃ buddhānaṃ sammukhībhāve iddhiṃmayaparikkhārālābhāya saṃvattatīti veditabbaṃ. Vassasatikattherā viya ākappasampannāti adhippāyo.

Sandassesīti suṭṭhu paccakkham katvā dassesi. Idhalokatthanti idhalokabhūtaṃ khandhapañcakasaṅkhātamattaṃ. Paralokatthanti etthāpi eseṇa nayo. Dassesi

sāmaññalakkhaṇato, salakkhaṇato ca dassesi. Tenāha “anicca”ntiādi. Tattha hutvā abhāvato aniccanti dassesi. Udayabbayapaṭipīlanato dukkhanti dassesi. Avasavattanato anattāti dassesi. Ime ruppanādilakkhaṇā pañcakkhandhāti rāsaṭṭhena khandhe dassesi. Ime cakkhādisabhāvā nissattanijjivattṭhena aṭṭhārasa dhātuyoti dassesi. Imāni cakkhādisabhāvāneva dvārārammaṇabhūtāni dvādasa āyatanānīti dassesi. Ime avijjādayo jarāmaraṇapariyosānā dvādasa paccayadhammā paṭiccasamuppādoti dassesi. Rūpakkhandhassa heṭṭhā vuttanayena paccayato cattāri, khaṇato ekanti imāni pañca lakkhaṇāni dassesi. Tathāti iminā “pañca lakkhaṇāni”ti padaṃ ākaḍḍhati. Dassentoti iti-saddo nidassanatto, evanti attho. Nirayanti aṭṭhamahānirayasolaussadanirayappabhedaṃ sabbaso nirayaṃ dassesi. Tiracchānayaninti apadadvipadacatuppadabahuppādādibhedaṃ migapasupakkhisarīsapādivibhāgaṃ nānāvidhaṃ tiracchānalokaṃ. Pettivisayanti khuppipāsikavantāsikaparadattūpajīvinijjhāmataṇhikādibhedabhinnaṃ nānāvidhaṃ petasattalokaṃ. Asurakāyanti kālakañcikāsuranikāyaṃ. Evaṃ tāva duggatibhūtaṃ paralokatthaṃ vatvā idāni sugatibhūtaṃ vuttaṃ “tiṇṇaṃ kusalānaṃ vipāka”ntiādi vuttaṃ. Vehapphale subhakiṇṇeyeva saṅgahetvā asaṇṇīsu, arūpīsu ca sampattiyā dassetabbāya abhāvato duviññeyyatāya “navannaṃ brahmalokāna”ntveva vuttaṃ.

Gaṇhāpesīti te dhamme samādinne kārāpesi.

Samuttejanaṃ nāma samādinnadhammānaṃ yathā anupakārakā dhammā parihāyanti, pahīyanti ca, upakārakā dhammā parivaḍḍhanti, visujjhanti ca, tathā nesaṃ ussāhuppādananti āha “abbhussāhesī”ti. Yathā pana taṃ ussāhuppādanaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “idhalokatthañcevā”tiādi vuttaṃ. Tāsetvā tāsetvāti paribyaṭṭabhāvāpādanena tejetvā tejetvā. Adhigataṃ viya katvāti yesaṃ katheti, tehi tamatthaṃ paccakkhato anubhuyyamaṇaṃ viya katvā. Veneyyānañhi buddhehi pakāsiyamāno attho paccakkhatopi pākāṭataro hutvā upaṭṭhāti. Tathā hi bhagavā evaṃ thomīyati -

“Ādittopi ayaṃ loko, ekādasahi aggibhi;
Na tathā yāti saṃvegaṃ, sammohapaliguṇṭhito.

Sutvādīnavasaññuttaṃ, yathā vācaṃ mahesino;
Paccakkhatopi buddhānaṃ, vacanaṃ suṭṭhu pākāṭa”nti.

Tenāha “dvattiṃsakammakāraṇapañcavīsati mahābhayappabhedañhī”tiādi. Dvattiṃsakammakāraṇāni “hatthampi chindantī”tiādinā dukkhakkhandhasutte āgatanayena veditabbāni. Pañcavīsati mahābhayāni “jātibhayaṃ jarābhayaṃ byādhibhayaṃ maraṇabhaya”ntiādinā tattha tattha sutte āgatanayena veditabbāni. Āghātanabhaṇḍikā adhikuṭṭanakaḷiṅgaram, yaṃ “accādhāna”ntipi vuccati.

Paṭiladdhaguṇena codesīti “taṃtaṃguṇādhigamena ayampi tumhehi paṭiladdho, ānisaṃso ayampī”ti paccakkhato dassento “kiṃ ito pubbe evarūpaṃ atthī”ti codento viya ahosi. Tenāha “mahānisaṃsaṃ katvā kathesi”ti.

Tappaccayañca kilamathanti saṅkhārapavattihetukaṃ tasmim tasmim sattasantāne uppajjanakaparissamaṃ saṃvighātaṃ vihesaṃ. Idhāti heṭṭhā paṭhamamaggādhigamatthāya kathāya. Sabbasaṅkhārūpasamabhāvato santaṃ.

Atittikaraparamasukhatāya paṇītaṃ. Sakalasamsārabyasanato tāyanatthēna tāṇaṃ. Tato nibbindahadayānaṃ nilīyanaṭṭhānatāya leṇaṃ. Ādi-saddena gatipaṭisaraṇaṃ paramassāsoti evamādīnaṃ saṅgho.

Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā

80. Saṅghappahonakānaṃ bhikkhūnaṃ abhāvā “saṅghassa aparipuṇṇattā”ti vuttaṃ. Dve aggasāvaka eva hi tadā ahesuṃ.

Cārikāanujānanaṇṇanā

86. “Kadā udapādī”ti pucchāṃ “sambodhito”tiādinā saṅkhepato vissajjetvā puna taṃ vitthārato dassetuṃ “bhagavā kirā”tiādi vuttaṃ. Pitu saṅghaṃ karonto vihāsi sambodhito “satta saṃvaccharāni satta māse satta divase”ti ānetvā sambandho, taṅca kho veneyyānaṃ tadā abhāvato. Kilañjehi bahi chādāpetvā, vatthehi anto paṭicchādāpetvā, upari ca vatthehi chādāpetvā, tassa heṭṭhā suvaṇṇa...pe... vitānaṃ kārāpetvā. Mālāvacchaketi pupphamālāhi vacchākārena veṭṭhite. Gandhantareti cāṭibharitagandhassa antare. Pupphānīti cāṭiādibharitāni jalajapupphāni ceva caṅkotakādibharitāni thalajapupphāni ca.

Kāmañcāyaṃ rājā buddhapitā, tathāpi buddhā nāma lokagaruno, na te kenaci vase vattetabbā, atha kho te eva pare attano vase vattenti, tasmā rājā “nāhaṃ bhikkhusaṅghaṃ demī”ti āha.

Dānamukhanti dānakaraṇūpāyaṃ, dānavattanti attho. Na dāni me anuññātāti idāni me dānaṃ na anuññātā, no na anujānantīti attho.

Paritassanañjivanti dukkhajīvikā dāliddiyanti attho.

Sabbesaṃ bhikkhūnaṃ pahosīti bhagavato aṭṭhasaṭṭhi ca bhikkhusatasahassānaṃ bhāgato dātuṃ pahosi, na sabbesaṃ pariyattabhāvena. Tenāha “senāpatipi attano deyyadhammaṃ adāsī”ti. Jeṭṭhikaṭṭhāneti jeṭṭhikadeviṭṭhāne.

Tatheva katvāti carapurise ṭhapetvā. Sucinti suddhaṃ. Paṇītanti uḷāraṃ, bhāvanapuṃsakañcetaṃ “ekamanta”ntiādīsu viya. Bhañjitvāti madditvā, pīletvāti attho. Jātisappikhīrādīhiyevāti antojātasappikhīrādīhiyeva, amhākameva gāviādito gahitasappiādīhiyevāti attho.

90. Parāpavādaṃ, parāpakāraṃ, sītuṇhādibhedañca guṇāparādhaṃ khamati sahati adhivāsetīti khanti. Sā pana yasmā sīlādīnaṃ paṭipakkhadhamme savisesaṃ tapati santapati vidhamatīti paramaṃ uttamaṃ tapo. Tenāha “adhivāsanakhanti nāma paramaṃ tapo”ti. “Adhivāsanakhanti”ti iminā dhammanijjhānakkhantito viseseti. Titikkhaṃ khamanaṃ titikkhā. Akkharacintakā hi khamāyaṃ titikkhā-saddaṃ vaṇṇenti. Tenevāha “khantiyā eva vevacana”ntiādi. Sabbākārenāti santapaṇītanipuṇasivakhemādinā sabbappakārena. So pabbajito nāma na hoti pabbājitaḍḍhammassa apabbājanato. Tasseva tatiyapadassa vevacanaṃ anattāntarattā.

“Na hī”tiādinā taṃ evatthaṃ vivarati. Uttamatthēna paramanti vuccati para-saddassa seṭṭhavācakkattā, “puggalaparoparaññū”tiādīsu viya. Paranti aññaṃ. Idāni para-saddaṃ aññapariyāyameva gahetvā atthaṃ dassetuṃ “atha vā”tiādi vuttaṃ.

Malassāti pāpamalassa. Apabbājitattāti anīhaṭattā anirākatattā. Samitattāti nirodhitattā tesam pāpadhammaṇaṃ. “Samitattā hi pāpānaṃ samaṇoti pavuccatī”ti hi vuttaṃ.

Apica bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ uddisanto pātimokkhakathāya ca sīlapadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkhoti tassa niggaṇhanavidhiṃ dassetuṃ ādito “khantī paramaṃ tapo”ti āha, tena anīṭṭhassa paṭihanānūpāyo vutto, titikkhāgahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannaṃ ratiṃ abhibhuyya viharatīti ayamatto dassitoti. Taṇhāvānassa vūpasamanato nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā. Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyaṃ abhāvo dassito, titikkhāgahaṇena āsayavipattiyaṃ abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhassatā, titikkhāgahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evaṃ kāraṇamukhena anvayato pātimokkhaṃ dassetvā idāni byatirekato taṃ dassetuṃ “na hī”tiādi vuttaṃ, tena yathā sattānaṃ jīvitā voropanaṃ, pāṇileḍḍudaṇḍādīhi vibādhanāṃ “parūpaghāto, paraviheṭhana”nti vuccati, evaṃ tesam mūlasāpateyyāvaharaṇaṃ, dāraparāmasanaṃ, viṣaṃvādanaṃ, aññaṃaññabhedanaṃ, pharusavacanaṃ mammaghaṭṭanaṃ, niratthakavippalāpo, parasantakagijjhaṇaṃ, ucchedavindanaṃ, micchābhīnivesanañcaupaghaṭṭo, viheṭhanañca hotīti yassa kassaci akusalassa kammaṭṭhassa, kammaṇa ca karaṇena pabbajito, samaṇo ca na hotīti dasseti.

Sabbākusalassāti sabbassāpi dvādasākusalacittuppadasaṅgahitassa sāvajjadhammaṇaṃ. Karaṇaṃ nāma tassa attano santāne uppadananti tappaṭikkhepato akaraṇaṃ “anuppadana”nti vuttaṃ. “Kusalassā”ti idaṃ “etaṃ buddhāna sāsana”nti vakkhamānattā ariyamaggadhamme, tesaṃ sambhārabhūte tebhūmakakusaladhamme sambodhetīti āha “catubhūmakakusalassā”ti. Upasampadāti upasampādanaṃ, taṃ pana tassa samadhigamoti āha “paṭilābho”ti. Cittajotnanti cittassa pabhassarabhāvakaraṇaṃ sabbaso parisodhanaṃ. Yasmā aggamaggasamaṅgino cittaṃ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyodapitaṃ hoti puna pariyodapetabbatāya abhāvato, iti pariniṭṭhitapariyodapanataṃ sandhāyāha “taṃ pana arahattena hotī”ti. Sabbapāpaṃ pahāya tadanādivasenevāti adhippāyo. “Sīlasaṃvarena”ti hi iminā tebhūmakassāpi saṅgahe itarappahānānampi saṅgaho hotīti, evaṃ katvā sabbaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Samathavipassanāhīti lokiyalokuttarāhi samathavipassanāhi. Sampādetvāti nipphādetvā. Sampādanañcettha hetubhūtaṃ phalabhūtaṃ sahaṇatāhi, pageva purimasiddhāhīti daṭṭhabbaṃ.

Kassacīti hīnādīsu kassaci sattassa kassaci upavādassa, tena davakamyatāyapi upavādanaṃ paṭikkhipati. Upagāṭassa akaraṇanti etthāpi “kassacī”ti ānetvā sambandho. Kāyenaṃ ca nidassanaṃ attamaṇaṃ manasāpi paresaṃ anattacintanādivasena upagāṭakaraṇassa vajjetabbatā. Kāyenaṃ vā ettha arūpakāyassāpi saṅgaho daṭṭhabbo, na copanakāyarakajakāyānameva. Paṭimokkhaṇti pakāro ativiya sīlesu mukhyabhūtaṃ. “Atipamokkha”nti tameva padaṃ upasaggabyattayena vadati. Evaṃ bhedato padavaṇṇanaṃ katvā tatvato vadati “uttamasīla”nti. “Pāti vā”tiādinā pālanato rakkhaṇato ativiya mokkhanato ativiya mocanato pātimokkhaṇti dasseti. “Pāpā atī mokkhetīti atimokkho”ti nimittassa kattubhāvena upacaritabbato. Yo vā nantī yo vā puggalo naṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ pāti samādiyitvā avikopento rakkhati, taṃ “pāti”ti

laddhanāmaṃ pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitam mokkhetīti pātimokkhanti ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana pātimokkhapadassa attho visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayaena veditabbo.

Mattaññutāti bhojane mattaññutā, sā pana visesato paccayasannissitasīlavasena gahetabbāti āha “paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā”ti. Ājīvapārisuddhisīlavasenāpi gayhamāne “pariyesanavissajjanavasena”tipi vattabbaṃ. Saṅghaṭṭanavirahitanti janasaṅghaṭṭanavirahitaṃ, nirajanasambādham vivittanti attho. Catupaccayasantoso dīpito paccayasantosatāsāmañña itaradvayassāpi lakkhaṇahāranayaena jotitabhāvato. “Aṭṭhasamāpattivasibhāvāyā”ti iminā payojanadassanavasena yadatthaṃ vivittasenāsanasevanaṃ icchitaṃ, so adhicittānuyogo vutto. Aṭṭha samāpattiyo cettha vipassanāya pādakabhūtā adhippetā, na yā kācīti sakalassāpi adhicittānuyogassa jotitabhāvo veditabbo.

Devatārocanavaṇṇanā

91. Ettāvatāti ettakena suttapadesena. Tatthāpi ca iminā...pe... kathanena suppaṭividdhabhāvaṃ pakāsetvāti yojanā. Ca-saddo byatirekattho, tena idāni vuccamānatthaṃ ullaṅgeti. Ekamidāhanti ekaṃ ahaṃ. Idaṃ-saddo nipātamattaṃ. Ādi-saddena “bhikkhave samaya”nti evamādi pāṭho saṅgahito. Ahaṃ bhikkhave ekaṃ samayanti evaṃ pettha padayojanā.

Subhagavaneti subhagattā subhagaṃ, sundarasirikattā, sundarakāmattā vāti attho. Subhagañhi taṃ sirisampattiyā, sundare cettha kāme manussā patthenti. Bahujanakantatāyapi taṃ subhagaṃ. Vanayatīti vanaṃ, attasampattiyā attani sinehaṃ uppādetīti attho. Vanute iti vā vanaṃ, attasampattiyā eva “maṃ paribhuñjathā”ti satte yācati viyāti attho. Subhagañca taṃ vanañcāti subhagavanam, tasmim subhagavane. Aṭṭhakathāyaṃpana kiṃ iminā papañcenāti “evaṃ nāmake vane”ti vuttaṃ. Kāmaṃ sālrukhopi “sālo”ti vuccati, yo koci rukhopi vanappati jeṭṭhakarukhopi. Idha pana pacchimo eva adhippetoti āha “vanappatijēṭṭhakassa mūle”ti. Mūlasamugghātavasenāti anusayasamucchindanavasena.

Na vihāyantīti akuppadhammatāya na vijahanti. “Na kañci sattaṃ tapantīti atappā”ti idaṃ tesu tassā samaññāya niruḍhatāya vuttaṃ, aññathā sabbepi suddhāvāsā na kañci sattaṃ tapantīti atappā nāma siyuṃ. “Na vihāyantī”tiādinibbacanesupi eseva nayo. Sundaradassanāti dassanīyāti ayamatthoti āha “abhirūpā”tiādi. Sundarametesam dassananti sobhanametesam cakkhunā dassanaṃ, viññāṇena dassanaṃ pīti attho. Sabbe heva...pe... jeṭṭhā pañcavokārabhave tato viṣiṭṭhānaṃ abhāvato.

Sattannaṃ buddhānaṃ vasenāti sattannaṃ sammāsambuddhānaṃ apadānavasena. Avihehi ajjhīṭṭhena ekena avihābrahmunā kathitā tehi sabbehi kathitā nāma hontīti vuttaṃ “tathā avihehī”ti. Eseva nayo sesesupi. Tenāha bhagavā “devatā maṃ etadavocu”nti. Yaṃ pana pāḷiyaṃ “anekāni devatāsātānī”ti vuttaṃ, taṃ sabbaṃ pacchā attano sāsane visesaṃ adhigantvā tattha uppannānaṃ vasena vuttaṃ. Anusandhidvayampīti dhammadhātupadānusandhi, devatārocanapadānusandhīti duvidhaṃ anusandhiṃ. Niyyātentoti nigamento. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Mahāpadānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 1. The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries. 2. Subcommentary on the Great Chapter. 1. Commentary on the Great Discourse on the Lineage Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org